

De Amsterdamse stadhuisplannen uit de jaren voor 1648

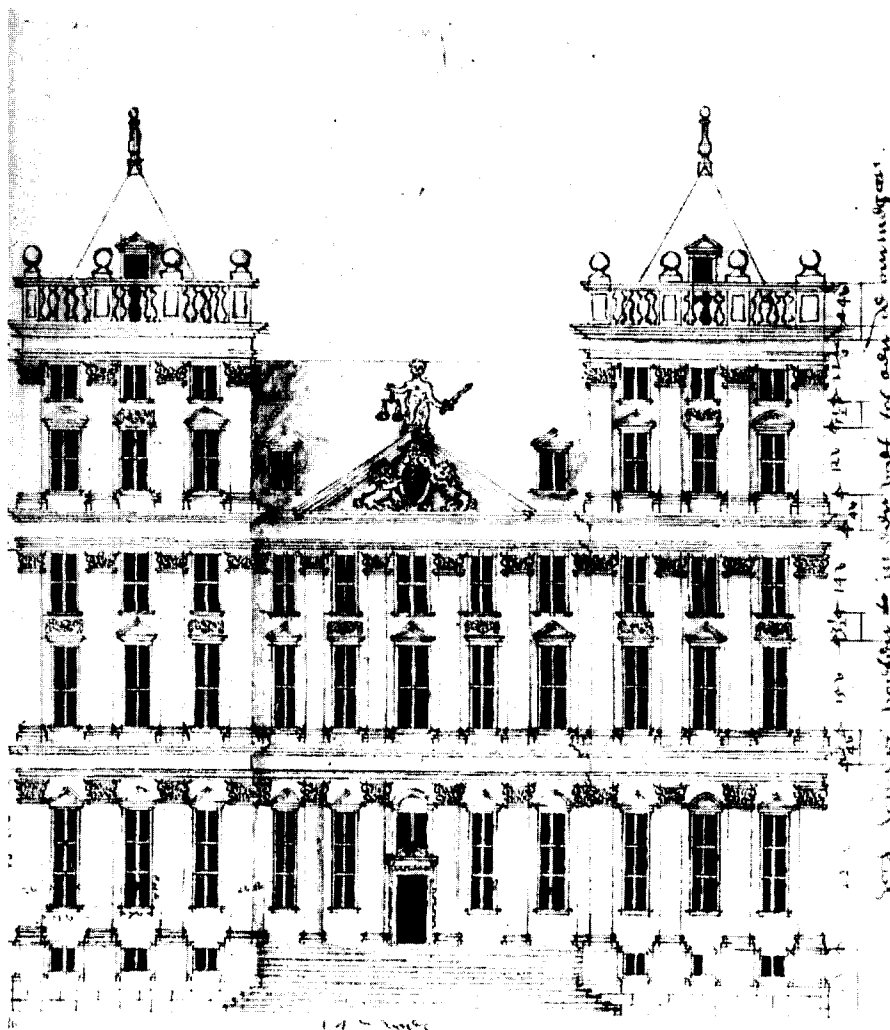
Het probleem van de chronologie: een analyse van de analyse

Thomas H. von der Dunk

De ontwerpgeschiedenis van het Stadhuis van Amsterdam, dat uiteindelijk in hoofdzaak tussen 1648 en 1655 naar ontwerp van Jacob van Campen als het belangrijkste burgerlijke bouwwerk van de barok in Nederland verrees, heeft in de afgelopen driekwart eeuw op gezette tijden aanleiding gegeven tot discussie. Telkens als weer een nieuw project boven water kwam, scheen er aanleiding om chronologie en auteurschap van de reeds bekende plannen opnieuw kritisch te bezien, soms zelfs om de tot dan toe aanvaarde ontstaansvolgorde geheel om te gooien. Meer en minder gewaagde theses slopen binnen en vertoebelden het zicht op de grens tussen zekerheid en fantasie.

Hield men zich van de eerste serieuze studie, die van A.W. Kroon uit 1867¹, tot de fameuze van Katherine Fremantle uit 1959² nog in de regel keurig aan het tot dan toe bewijsbare, nadien ging het al spoedig op gezette tijden mis. Op de gedegen Stadhuismonografie van Fremantle volgde in 1961 de rommelige biografie van P.T.A. Swillens over Van Campen, waar niet alleen de relevante gegevens ten gevolge van de hier gekozen haast calendarische volgorde op een hinderlijke wijze broksgevijs over tientallen pagina's uitgestrooid werden³, maar ook 's schrijvers vermogen tot het fantasievol combineren van feiten groter bleek dan zijn vermogen tot het gewetensvol interpreteren ervan.

Het was echter vooral Wouter Kuyper, die in een recent verleden met zijn sterk speculatieve interpretaties en toeschrijvingen de nodige verwarring stichtte. In meerdere opzichten week hij sterk af van vrij algemeen geaccepteerde opvattingen, die dan ook dichter bij de documentaire evidentie aansloten. Daarbij bestond van zijn zijde nogal eens de neiging om onwelgevallige informatie, die fraaie theorieën dreigde te door kruisen, voor het gemak over het hoofd te zien. Bovendien blijken deze theorieën ook onderling tegenstrijdig. En ofschoon zijn dientengevolge afwijkende argumentatie tot dusverre geen ingang heeft gevonden, is zij nadien door kunsthistorici als Koen Ottenheim in zijn monografie over Philips Vingboons, welke vooralsnog de meest overtuigende reconstructie van de gang van zaken biedt⁴, meer terzijde geschoven dan daadwerkelijk weerlegd (op overigens begrijpelijke gronden), zodat de gecreëerde verwarring is gebleven. Er is m.i. dan ook alle reden voor een systematisch historiografisch

Afb. 1. Ongesigneerde en ongedateerde project voor het Stadhuis, in het Musée des Arts decoratifs te Parijs. Voorgevel. Foto Gemeentearchief Amsterdam.

overzicht, om alle gelanceerde veronderstellingen op hun consistentie en werkelijke merites te beoordelen.

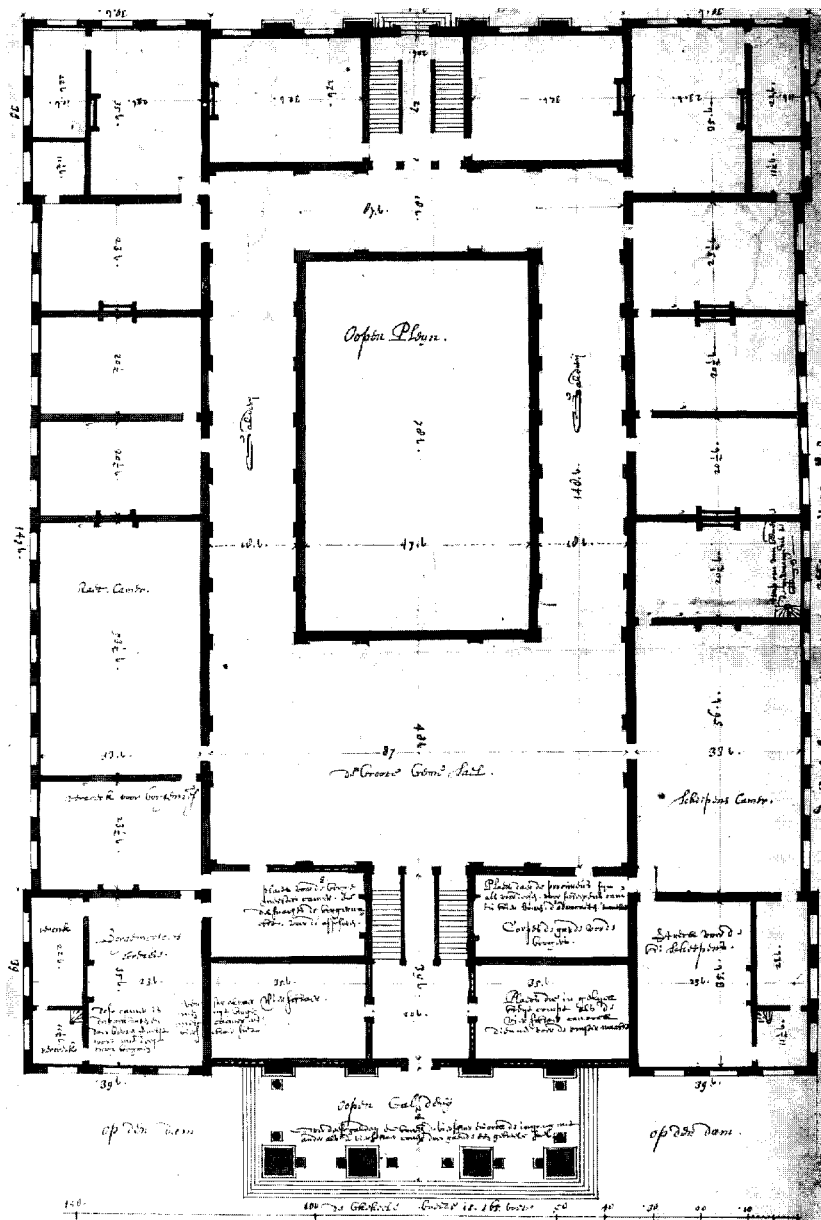
Alvorens daarmee te beginnen, is het noodzakelijk om eerst een korte schets te geven van hetgeen wij anno 1993 in deze aan voorontwerpen kennen en dienaangaande met zekerheid weten. En daaraan dient weer een opsomming vooraf te gaan van de bewaard gebleven besluiten van de vroedschap m.b.t. de stadhuisonderneming,

met name vanwege de daarin vastgestelde maten, die, vanwege de daarbij optredende fluctuaties, van cruciaal belang blijken te zijn bij het dateren en toeschrijven van deels ongedateerde en ongesigneerde ontwerpen. Zij stellen immers de randvoorwaarden. Zij leveren de meest logische, de meest veilige en de meest voor de hand liggende chronologie – en daarmee m.i. de enig juiste.

De resoluties

De relevante resoluties van het stadsbestuur, zoals voor het eerst als bijlage afgedrukt bij een eerste overzichtsartikel van A. Boeken uit 1919⁵, nadien completer weergegeven door Ottenheym⁶, zijn, met korte weergave van de inhoud, de volgende:

- 28 januari 1639. Besloten wordt de noodzaak van nieuwbouw te onderzoeken.
- 28 januari 1640. Besloten wordt tot nieuwbouw, en daarvoor meerdere modellen te laten maken. Het Stadhuis zal 150 bij 280 voet groot worden (met de mogelijkheid tot meer), met ter weerszijden een straat van 25 à 30 voet breedte.
- 5 maart 1642. Nadat enige projectplattegronden zijn voorgelegd, wordt besloten de afmetingen conform de bijgevoegde kaart te wijzigen in 162 à 170 voet breedte bij 292 en 328 voet diepte voor respectievelijk de zuiderzijdevel en de noorderzijdevel. Ter weerszijden is een straat van 26 voet breedte gedacht.
- 10 december 1642. Conform een ter vergadering getoonde kaart wordt besloten de maten op 155 bij 233 resp. 266 (voor zuid- en noordzijde resp.) vast te leggen, waarbij de straat aan de noordzijde nu 30 voet breed is.
- 28 januari 1643. Men komt tot de conclusie dat er meer ruimte nodig is, zonder nog te weten hoeveel. Besloten wordt om meer grond aan te kopen dan volgens het vorige concept nodig was, namelijk alles tot de Nieuwekerk. De beoogde afmetingen zijn dus onzeker geworden.
- 20 november 1645. Constaterende dat diverse personen de afgelopen tijd modellen hebben gemaakt en de omvang tot nu toe ongewis was wordt besloten om, in afwijking van de bijgevoegde kaart, de maten op 160 bij 200 voet vast te leggen, en alle projecten die deze te buiten gaan voortaan van bespreking uit te sluiten.
- 3 december 1646. Besloten wordt de maten te wijzigen in 160 bij 230 voet.
- 8 april 1647. Er ligt een nieuwe kaart ter tafel. Besloten wordt om het Stadhuis zo te draaien, dat de voorgevel in het verlengde van het transeptportaal van de Nieuwekerk komt te liggen.
- 18 juli 1648. Na overlegging van een plattegrond wordt besloten om het formaat nu vast te stellen op 280 bij 200 voet. Daarmee is de oriëntatie fundamenteel gewijzigd: het Stadhuis zal nu voor het eerst breder dan diep worden, de langste zijde ligt nu aan de Dam.

Afb. 2. Ongedateerd project van P. Vingboons voor het Stadhuis, in de Atlas-Beudeker, Britisch Museum te Londen.

- A. Plattegrond.
- B. Voorgevel.
- C. Zijgevel.

Intussen was men al op 20 januari 1648 met heien begonnen; het heiwerk werd op 16 oktober 1648 voltooid, op 28 oktober 1648 werd de eerste steen gelegd.

De voorontwerpen

Wat de bewaard gebleven voorontwerpen of daarop betrekking hebbende schetsen aangaat: hun totale aantal bedraagt thans acht.

1. Een ongedateerde en ongesigneerde geveltekening, in 1882 verworven door het Musée des Arts decoratifs in Parijs, waarvan zich al vroeg een foto in het Amsterdamse Gemeentearchief bevond; het werd al in 1919 door Boeken openbaar gemaakt⁷. Het stadswapen in het centrale fronton laat over de bestemming geen twijfel bestaan. De maten bedragen 147 bij 286 voet, en stemmen dus vrij nauwkeurig overeen met de resolutie van 1640.

2. Een ongedateerd, maar wel gesigneerd ontwerp van Philips Vingboons, bestaande uit een drietal bladen (plattegrond, voorgevel en zijgevel) in de Atlas-Beudeker in het British Museum, in 1976 voor het eerst door Kuyper gepubliceerd⁸. De maten bedragen 165 bij 225 voet, en stemmen dus vrij nauwkeurig overeen met de resolutie van 1646.

3. Een ongedateerde, maar eveneens wel gesigneerde plattegrond van Vingboons, sterk gelijkend op het vorige project, in de Atlas-Beudeker, eveneens in 1976 voor het eerst gepubliceerd⁹. De maten bedragen 170 bij 225 voet, en stemmen dus eveneens redelijk overeen met de resolutie van 1646.

4. Voorgevel en plattegrond van een volgend ontwerp van Vingboons, verwant aan de beide vorige en opgenomen in zijn plaatwerk *Afbeeldings der voornaemste gebou-*

wen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft (Amsterdam 1648). De begeleidende tekst bevat de mededeling dat dit plan "over eenige jaren gemaect [is], dan syn de Heeren sedert heel verandert van verdeling". De maten bedragen 200 bij 264 voet, en vallen dus tot geen enkele resolutie te herleiden.

5. Een ongedateerd ontwerp met het monogram SGL of SCL, gegraveerd door P.Nolpe, opgenomen in de Galerie agréable du Monde van Pieter van der Aa uit circa 1725, waarbij het aan Pieter Post toegeschreven wordt, bestaande uit plattegrond, voorgevel, lengtedoorsnede en dwarsdoorsnede. De laatste drie bladen zijn aanwezig in het Gemeentearchief en werden in 1919 gepubliceerd¹⁰; de plattegrond werd (met exemplaren van de drie anderen) eerst veel later in de British Library teruggevonden en in 1977 door Kuyper gepubliceerd¹¹. De maten bedragen 168 bij 230 voet, en komen andermaal redelijk overeen met de resolutie van 1646.

6. Een 1643 gedateerd en door stadslandmeter Cornelis Danckerts de Ry gesigneerd kaartje met een plattegrondontwerp, waarvan het origineel zich in de collectie Bodem-Nijenhuis van de Leidse Universiteitsbibliotheek bevindt en in 1979 door J.J.Terwen gepubliceerd werd¹². Het Amsterdamse Gemeentearchief bezit sinds 1925 een copie, die reeds in 1948 openbaar gemaakt werd¹³. De maten van het ingetekende Stadhuis bedragen 190 bij 240 voet.

Op het origineel blijkt een zeer interessante evolutie van het ontwerp af te lezen, in de vorm van een, later grotendeels weer ten bate van het uiteindelijke ontwerp uitgeraande, schets in hoofdlijnen van een nieuwe stedenbouwkundige aanleg, waarin het stadhuis zelf alleen als rechthoek is aangeduid¹⁴. De breedte daarvan bedraagt 170 voet, de lengte 220 – in beide richtingen dus 20 minder dan het uiteindelijk op de

kaart getekende¹⁵. Ook dit aldus aan het licht gebrachte tussenontwerp is zodoende breder dan de voor 28 januari 1643 en vanaf 20 november 1645 andermaal gangbare maxima van onder de 155 resp. 160 voet en past derhalve uitstekend in de tussenliggende periode, toen alles mocht.

7. Een situatietekening van de Dam met ingeschetste omtrekken van het toekomstige Stadhuis van 28 april 1648 in het Gemeentearchief, in 1959 door Fremantle voor het eerst gepubliceerd¹⁶. Getoond worden twee alternatieven: een stadhuisblok van 165 bij 225 voet (met een straat van 30 voet en een woningblok van 90 voet breedte) en een stadhuisblok van 285 bij 225 voet.

Merk op: als men bij het 'kleine stadhuis' de beide door een straat gescheiden aangegeven bouwblokken bij elkaar optelt, wijken de maten slechts weinig af van die van het uiteindelijke project, terwijl als men zich tot de grootste helft beperkt, deze vrij keurig overeenstemmen met die welke op 3 december 1646 vastgelegd waren¹⁷.

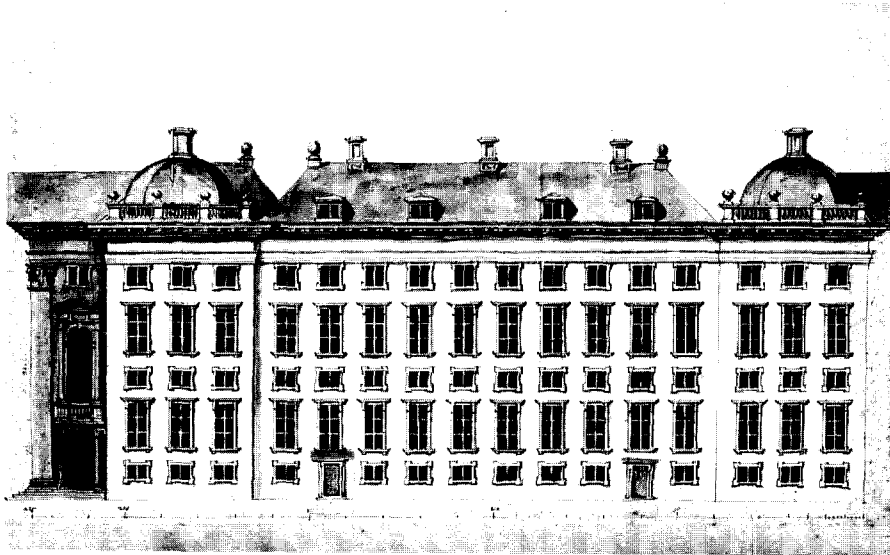
8. Een met zekerheid aan Jacob van Campen toe te schrijven ongedateerd voorontwerp in twee bladen (plattegrond van begane grond en eerste verdieping) in het Gemeentearchief. Het plan werd in 1936 voor het eerst door Noach gepubliceerd¹⁸ en wijkt slechts in details af van het inwendige van het uiteindelijk gerealiseerde; de maten zijn dezelfde, 280 bij 200 voet.

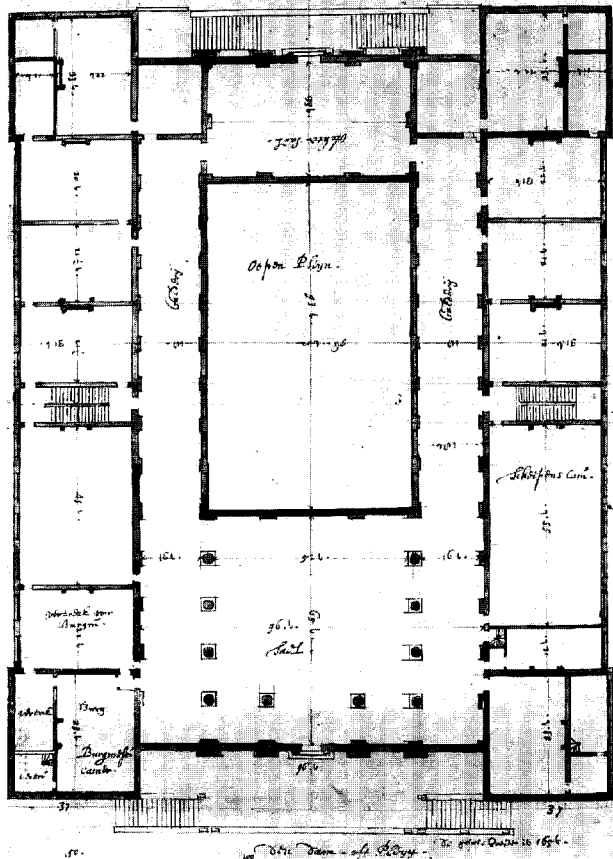
Over de activiteiten van de hier genoemde bouwmeesters in relatie tot de Stadhuisplannen voor 1648 is weinig bekend. Uit de stadsrekeningen blijkt dat Vingboons op 6 oktober 1640 voor een ontwerp betaald werd, Post op 5 april 1647. Voorts is zeker dat Van Campen van 15 tot 22 februari 1640, toen hij met Constantijn Huygens een weekje bij P.C.Hooft logeerde, en van 1 tot 29 januari 1647 (de laatste keer op stads-kosten) in Amsterdam verbleef.

De traditionele chronologie

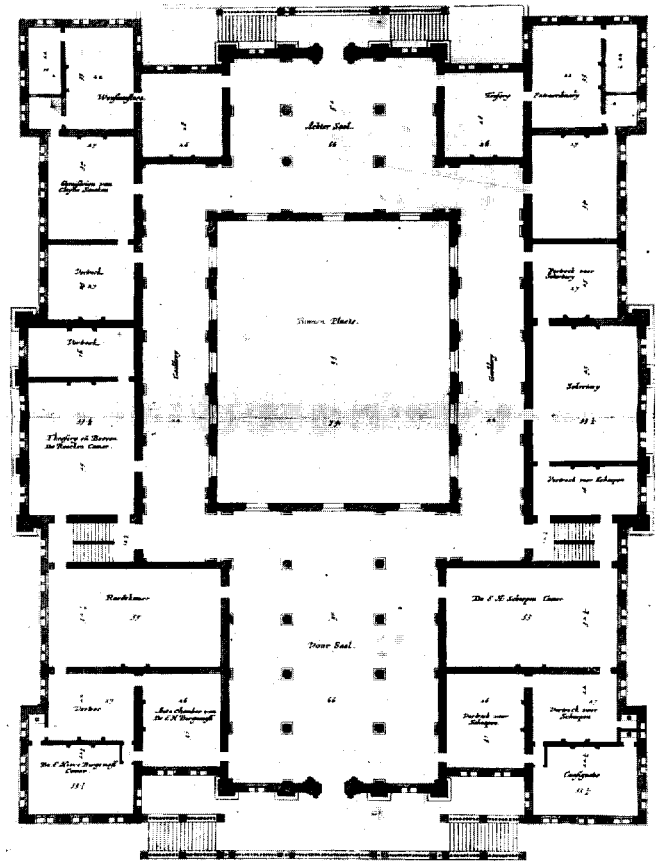
Tot het optreden van Kuyper in het midden van de jaren zeventig waren de meeste auteurs het aangaande datering en toeschrijving van de projecten, voorzover toen reeds bekend, onderling redelijk eens. Nadien zouden ook Terwen, Lammertse en Ottenheym zich daarbij in hoofdzaak aansluiten, de inmiddels nieuw ontdekte plannen in de traditionele chronologie integrerend¹⁹. Wat nu deze 'conventionele' visie betreft, is het volgende van belang.

– Als het moment waarop men zich serieus met de vraag van de eventuele noodzaak van een nieuw Stadhuis ging bezighouden, wordt thans algemeen de resolutie van 28 januari 1639 beschouwd. Kroon had in zijn boekje over het Stadhuis van 1867 de 'voorbereidingstijd' nog tot 1625 opgerekend, toen een eerste perceel in de nabijheid van het oude stadhuis door de stad verworven werd, en daarmee een reeks van terreinaankopen startte die, 69 stations tellend,

Afb. 3. Ongedateerd project van P. Vingboons voor het Stadhuis, in de Atlas-Beudeker, British Museum te Londen. Plattegrond.

Afb. 4. Ongedateerd project van P. Vingboons voor het Stadhuis, als afgedrukt in zijn "Afbbeeldsels der voornaemste gebouwen uyt alle die Philip Vingboons gedineert heeft" (Amsterdam 1648). Foto's Universiteitsbibliotheek Amsterdam. A. Plattegrond.

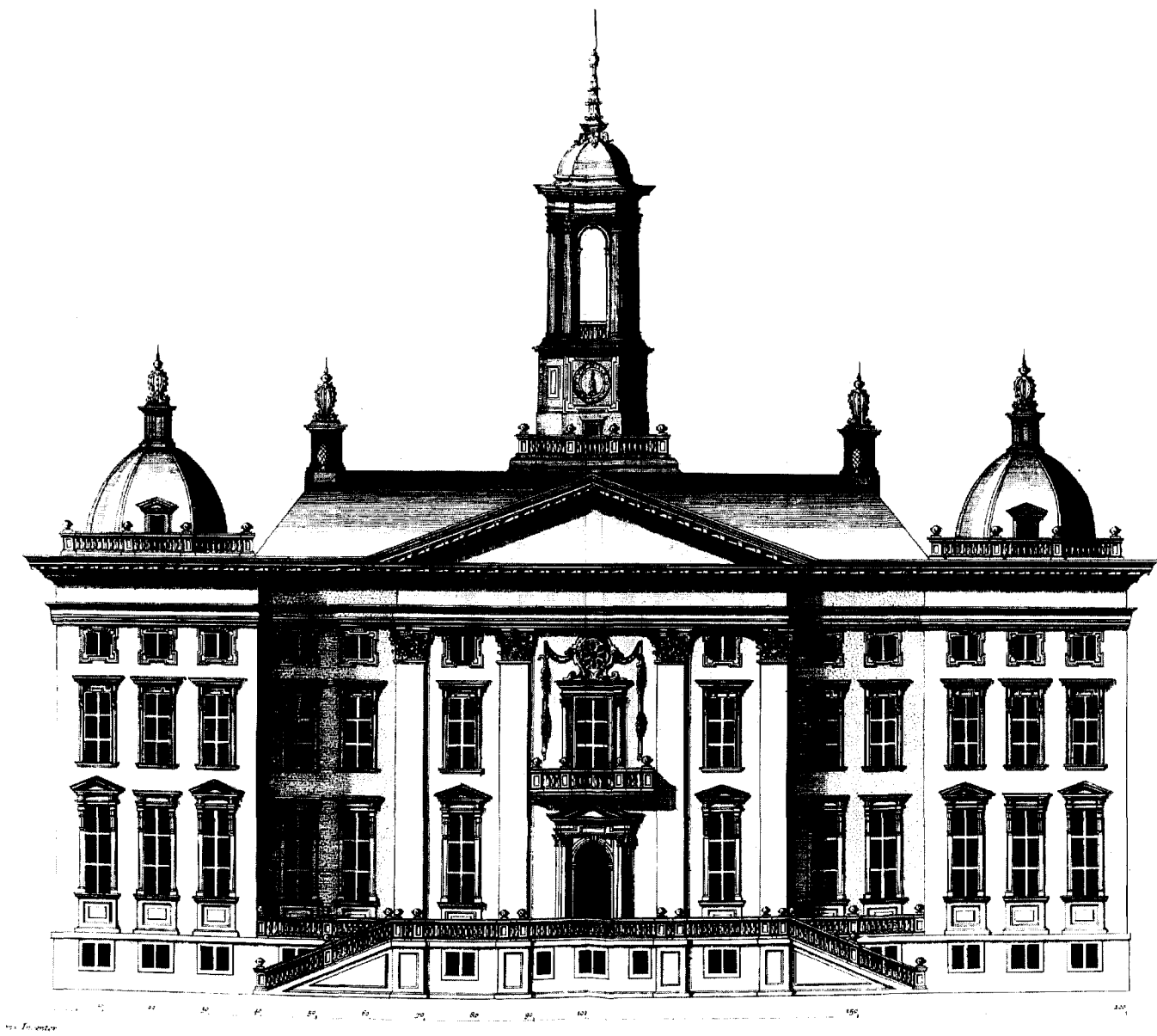
eerst in 1646 afgesloten werd²⁰. Maar vanaf 1919, als Boeken er op wijst dat er tussen 1631 en 1638 in het geheel geen huizen zijn aangekocht, terwijl wat Kroon uit de periode daarvoor opsomt te onbeduidend is om er de gegeven betekenis aan toe te kennen²¹, bestaat er dientengevolge algemene overeenstemming over het feit dat de bewaarde voorontwerpen uit de jaren na 1639 moeten dateren – behoudens Kuyper. Het betekent ook, omdat men op 28 januari 1639 nog slechts besloot om de noodzaak van nieuwbouw te laten onderzoeken – d.w.z. concrete projecten nog wat voorbarig waren – en men precies een jaar later het besluit om tot nieuwbouw over te gaan direct aan een omvang van 150 bij 280 voet koppelde, dat men hun afmetingen relateren moet aan die van de vroedschapsresoluties. En alleen tussen 28 januari 1643 en 20 november 1645 lagen deze niet vast.

– Van oudsher wordt de Parijse geveltekening op goede gronden met het besluit van 28 januari 1640 in verband gebracht daar de maten vrij nauwkeurig – op drie voet na – overeenstemmen. De tekening moet uit dit, of het daaropvolgende jaar stammen; daarna werden de afmetingen immers gewijzigd. Alleen Kuyper zal blijken dit gegeven kennelijk niet relevant te vinden. Ook over de vraag, aan wie de tekening ver-

moedelijk toe te schrijven zou zijn, is men het, dit keer inclusief Kuyper, wel eens: Vingboons, die immers op 6 oktober 1640 voor het maken van modellen betaald werd²². Daar immers het door Vingboons later in prent uitgegeven project – evenmin als diens later in de Collectie Beudeker aangetroffen tekeningen – niet met de afmetingen van het besluit van 28 januari 1640 correspondeert, en de ongesigneerde Parijse voorveeltkening nu juist wel, meent men hierin op grond van de datering niet zonder reden het door de stad beloonde voorontwerp van Vingboons te zien. Afgezien van de documentaire evidentie doet Boeken dit ook op stilistische gronden: geringe traveebreedte en overdreven uitgerekte pilasters, hoekpaviljoens en rustiek bewerkte basement, alsmede de zeldzame vensters met drie ramen hoge kruiskoziijnen zouden kenmerkend zijn voor zijn stijl. Wel meent Boeken op tekentechnische gronden dat het hierbij om een copie moet gaan²³. Op de misprezen proporties zou later op grond van geconstateerde copieerfouten door Ottenheim evenwel nog het nodige afgedongen worden.

– Op grond van de in 1948 voor het eerst gepubliceerde plattegrond van Cornelis Danckerts de Rij uit 1643 – toen nog door Boeken vanwege een extra krul mislezen

als C.de Rij²⁴, is duidelijk geworden dat het draaiingsbesluit van 8 april 1647 een achterwaartse rotatie, met de zuidoostelijke hoek van het stadhuis als rotatiespil, betrof, anders dan tot dan toe was aangenomen²⁵. Die conclusie zou overigens eerst in 1976 door Kuyper expliciet getrokken worden²⁶. – Op grond van de afmetingen wordt het zogeheten monogramistische project sedert lang aan het vroedschapsbesluit van 3 december 1646 gekoppeld en circa 1647 gedateerd²⁷. Problematischer is de toeschrijving, en het valt op, hoe schaars daarbij de argumenten zijn die aangedragen worden. Boeken, de eerste die het plan memoreert, wijst Post (vanwege betaling in 1647 in het vizier genomen) als auteur op niet nader toegelichte stilistische gronden stellig af, ziet in het grondplan, voorzover uit de doorsneden op te maken, wel enige overeenkomsten met het project van Vingboons, maar komt uiteindelijk op grond van het on-Hollandse karakter met veel slagen om de arm uit op een niet nader dan als Belg of Fransman aangewezen buitenlander²⁸. R.van Luttervelt verandert de Belg in 1949 in een Italiaan, maar is het met de mogelijkheid van een Fransman eens, ook gezien de door hem ontwaarde verwantschap met het slot van Maisons-Laffitte en van Vaux-le-Vicomte²⁹.

Afb. 4. Ongedateerd project van P. Vingboons voor het Stadhuis, als afgedrukt in zijn "Afbeeldsels der voornaemste gebouwen uyt alle die Philip Vingboons geordineert heeft" (Amsterdam 1648).
Foto's Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
B. Voorgevel.

– Het door Vingboons in prent uitgegeven ontwerp komt met geen enkel gegeven maatvoorschrift overeen, zodat het voor de hand ligt, dit tussen de resoluties van 28 januari 1643 en 20 november 1645 te plaatsen. Bovendien wijst ook Vingboons' voetnoot in het foliant van 1648 zelf – het 'over eenige jaren gemaect' daarop. Afgezien van Kuyper, en indertijd van Kroon op onduidelijke gronden³⁰, is men het hierover ook wel eens³¹.

– Gezien de korte tijdspanne tussen de resolutie van 18 juli 1648, waarin officieel het definitieve formaat vastgesteld werd, en het leggen van de eerste steen op 28 oktober 1648, is regelmatig geopperd dat het daaraan vanwege de juiste maten gekoppelde project van Van Campen al ouder moet zijn, en daarmee de bewuste vroedschapsresolutie slechts façade voor een al eerder officieus gevallen beslissing. In deze paar maanden zou het niet mogelijk geweest zijn, een dergelijk uitgewerkt plan te vervaardigen³². Daarbij werd er bovendien op gewezen dat men al op 20 januari daaraanvoorafgaand met het heiwerk een aanvang had genomen, en men toch moeilijk met de aanleg van een fundering beginnen kan alvorens men precies weet waarvoor. Zij moeten, aldus deze theorie van Kroon, Noach en Van Lutternvelt, dus niet volgens de officiële norm van 1647, maar al bij voorbaat volgens het officiële plan van 1648 zijn aangebracht, welk laatste derhalve feitelijk al ouder was³³. Omdat Van Campen in januari 1647 vier weken op stadskosten in Amsterdam verbleef³⁴, en op 5 april dat jaar Pieter Post, in deze jaren vaak opererend als Van Campens assistent, door het stadsbestuur betaald werd voor het maken van enige modellen³⁵, ligt dan een datering van de eerste (niet bewaard gebleven) schetsen in de winter en een uitwerking daarvan in het voorjaar van 1647 voor de hand³⁶.

Ottenheym zette hier als eerste vraagtekens bij. Voor welk plan men in 1648 begon te heien, staat volgens hem nog open; er is z.i. in ieder geval geen reden om de kaart van 28 april 1648 als schijnbeweging af te doen; hoogstens valt uit de twee op de kaart voor stadhuis aangegeven rechthoeken (één volgens de oude maat, één volgens de uiteindelijke maat) af te lezen dat de burgemeesters toen op grond van de hoopvolle toekomstverwachtingen – de Vrede van Münster stond voor de deur – de beslissing tot een groter Stadhuis hebben voorbereid. Op 18 juli 1648 – de Vrede was 5 juni tevoren inderdaad afgekondigd – kon het ontwerp van Van Campen worden goedgekeurd – een productietijd van twee-een-halve-maand acht hij daarvoor blijkbaar niet te kort³⁷.

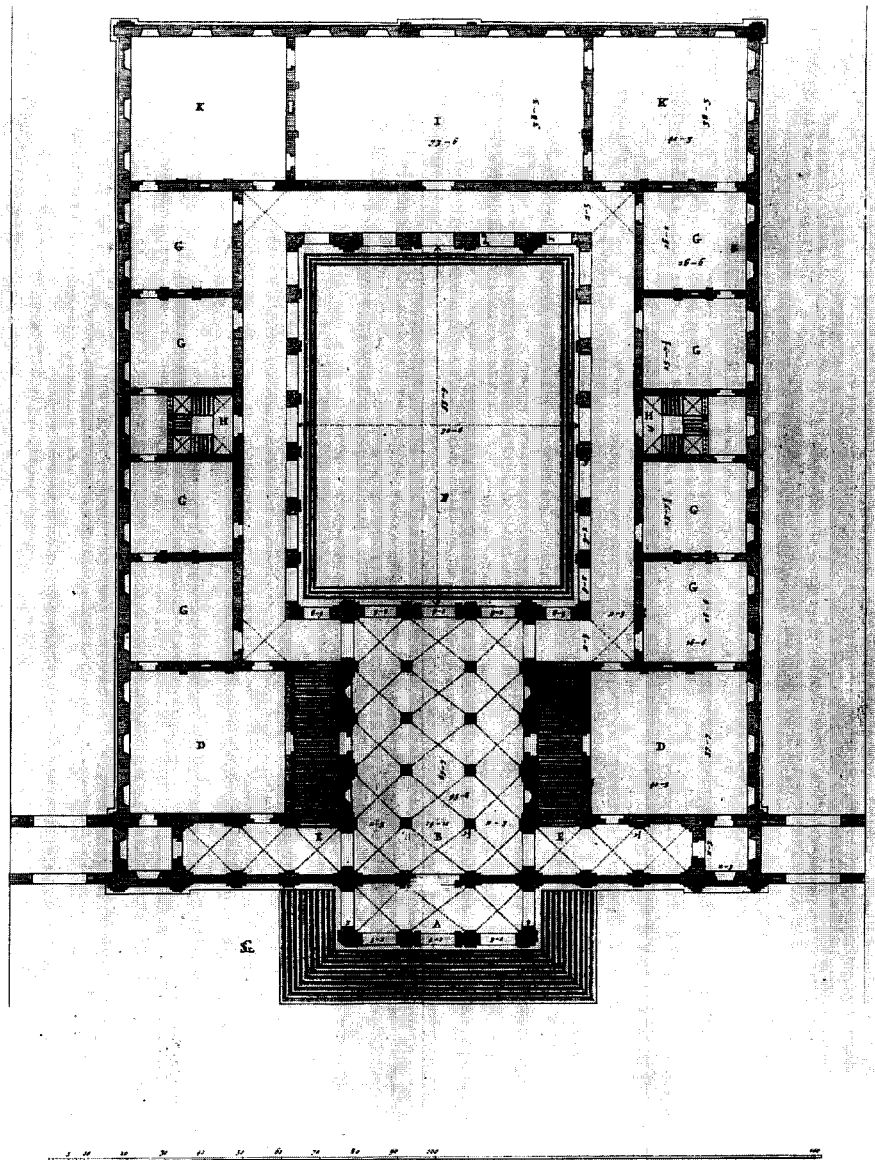
Degene die wel het verst ging in zijn poging om Van Campen en zijn plan als reeds lang voor 18 juli 1648 uitverkoren, en daarmee diens uitverkiezing als doorgestoken kaart, te presenteren, was Swillens. Zonder ook maar enigszins aan te geven, op welke rationele gronden hij deze innerlij-

ke zekerheid baseert, meent hij niet alleen dat Van Campen al in 1640 tot degenen behoorde, die uitgenodigd werd een ontwerp te maken, maar ook, dat al in 1640 de keuze van de bouwmeester definitief vaststond³⁸. Dienovereenkomstig wordt enige regels verderop zelfs het feit, dat er in 1641 in het geheel geen besluit in deze kwestie genomen is, aan een ziekte van Van Campen gerelateerd, en het even later opduikende idee van een regelmatig plein – à la Palladio, zoals hij eraan toevoegt – ook meteen aan hem toegeschreven³⁹.

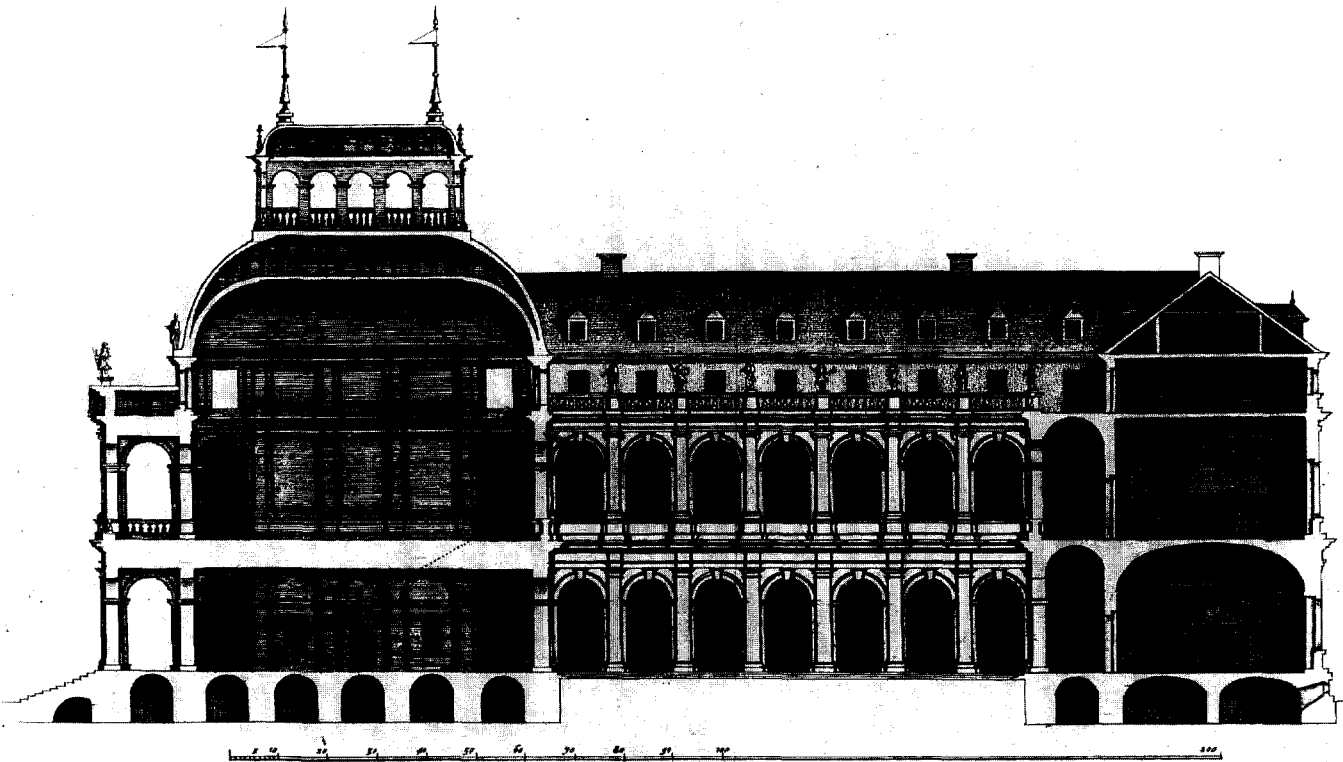
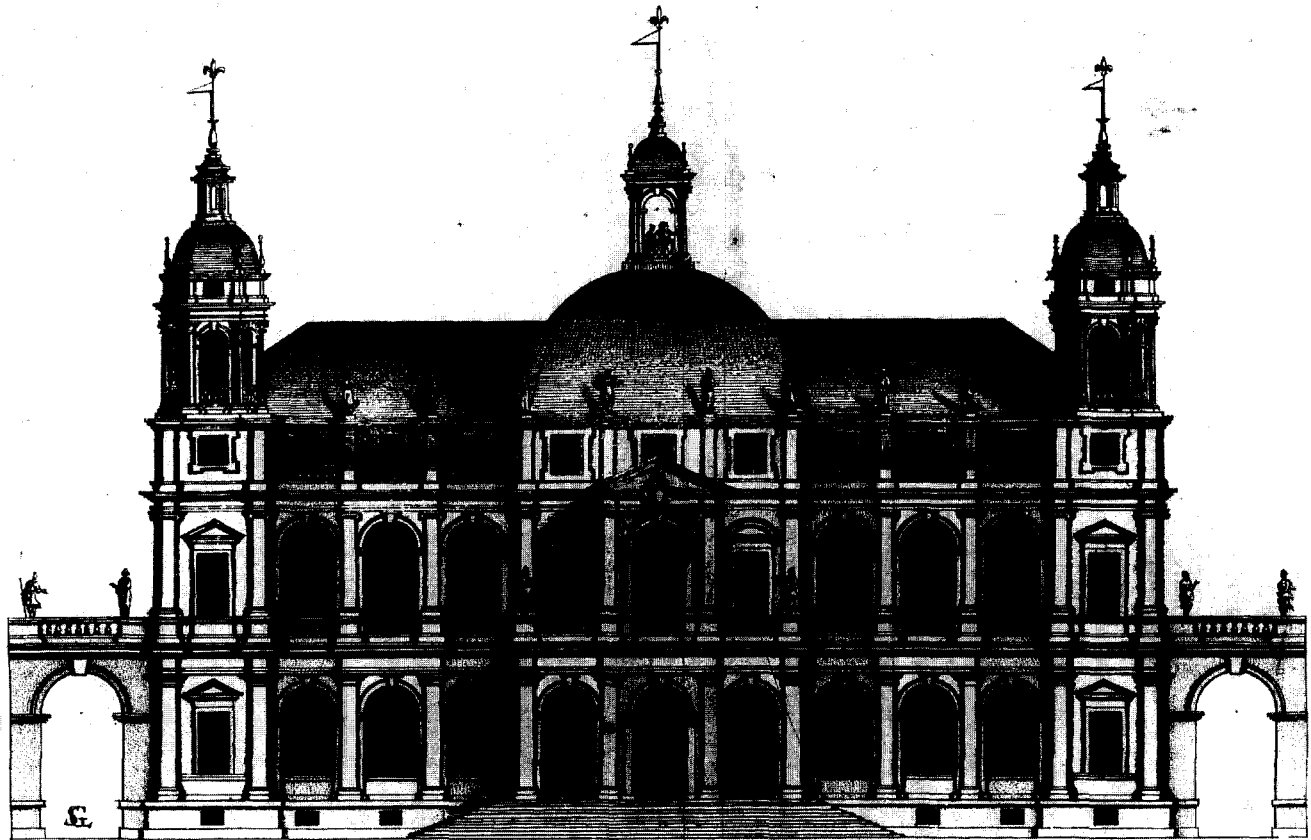
Dat Swillens er geen enkele moeite mee heeft om de door Noach voor het eerst besproken voortekening van Van Campen in het Gemeentearchief net als deze in 1647

te dateren, zal duidelijk zijn⁴⁰. De ongevraagd ingezonden modellen uit de resolutie van 1645 interpreteert hij als pogingen van de verliezers, alsnog aan de bak te komen⁴¹; dat men zich, zoals de resolutie uitdrukkelijk stelt, niet zozeer tegen projecten van uiteenlopende herkomst, als wel tegen projecten van uiteenlopend formaat keerde, ziet hij zo over het hoofd. Later, als hij zijn chronologische verhandeling in 1645 is aangekomen, komt hij juist wel tot die vaststelling⁴² – maar is inmiddels kennelijk weer vergeten, wat hij enige tientallen pagina's terug in deze heeft beweerd.

Overigens was Swillens wel de eerste, die de resolutie van 18 juli 1648, die dwong het heiwerk aan te passen, serieus nam⁴³. Ottenheym zou hem daarin later, nadat het

Afb. 5. Ongedateerd en met het monogram SCL of SGL gesigneerd ontwerp voor het Stadhuis, als gravure van P. Nolpe opgenomen in de 'Galerie agréable du Monde' van Pieter van der Aa uit ca. 1725. Foto's B-D: Gemeentearchief Amsterdam. A. Plattegrond. B. Voorgevel. C. Lengtedoorsnede.

nodige nieuwe materiaal boven water gekomen was, min of meer volgen – ten gevolge waarvan natuurlijk het ontwerp, waarvoor Post 5 april 1647 betaald werd, niet meer het later uitgevoerde plan geweest kan zijn, omdat toen andere maten golden⁴⁴.

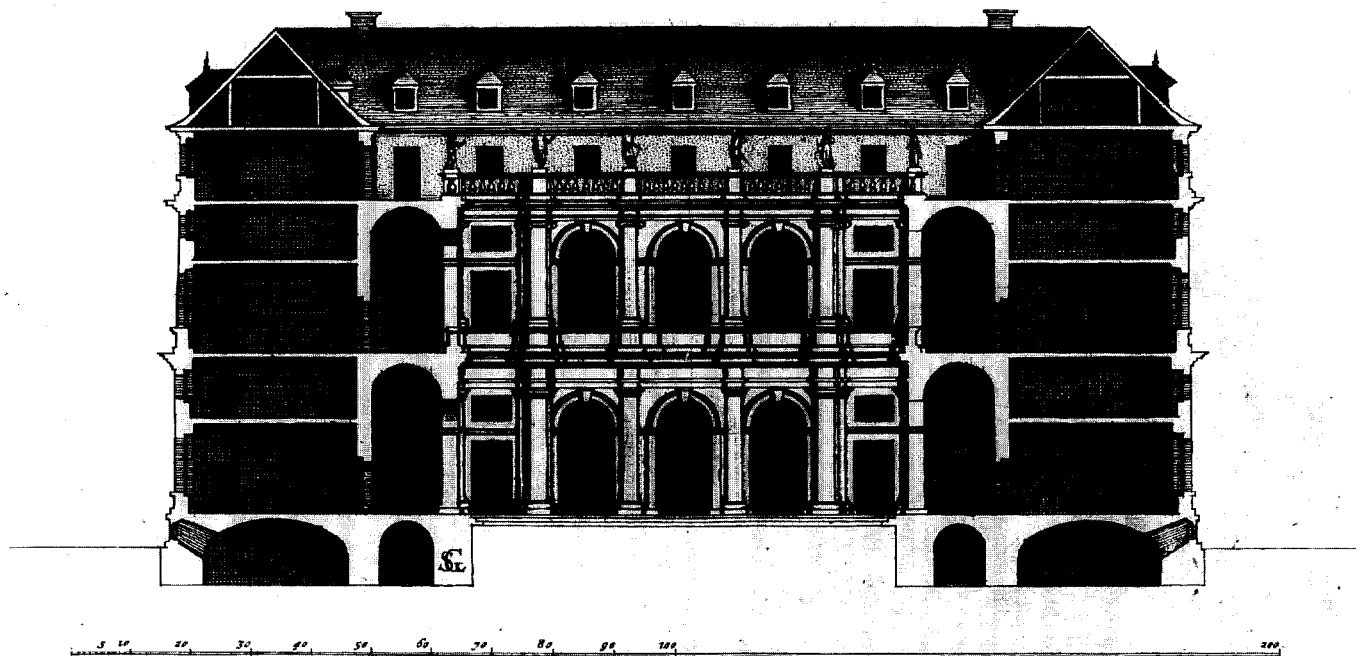
Het eerste artikel van Kuyper, 1976

Had Swillens zich nog over de mogelijke datering van de voorontwerpen niet uitgelaaten, daartoe ging in 1976 wel Kuyper over, toen hij de boven sub 2 en 3 genoemde projecten van Vingboons uit de collectie Beudeker publiceerde⁴⁵. De 'losse' plattegrond vertegenwoordigt daarbij duidelijk, vanwege de vervanging van de loggia door een dubbele trap met bordes, en de introductie van een driebeukige zaal tussen ingang en binnenplaats, zoals Kuyper terecht constateert⁴⁶, een tussenstadium tussen het andere Londense plan en het in 1648 ge-graveerde.

Kuyper verbindt deze projecten met het vroedschapsbesluit van 28 januari 1640, toen besloten werd, om meerdere modellen te laten maken, en ook, zonder dit overigens direct met zoveel woorden te zeggen, met de betaling aan Vingboons op 6 oktober van dat jaar⁴⁷. Dit tevens zonder verdere nadere argumentatie – en over de relevantie van de maten, ofschoon op de plattegrond duidelijk aangegeven en door hem ook opgemerkt⁴⁸, voor de datering zwijgt hij geheel: dat namelijk een omvang van 165 bij 225 voet alleen vrij keurig overeenstemt met die van de resolutie van 3 december 1646, waar Kuyper kennelijk slechts op de breedte let; de lengte noemt hij weliswaar ook, maar hij vergeet er de enige voor de hand liggende conclusie uit te trekken⁴⁹. Een breedte die inderdaad bij alle resoluties uit de acht jaar voor 1648 slechts minimaal (tussen 150 en 170 voet) fluctueert, zodat dit hem de vrije hand laat de door hem teruggevonden projecten overal in de periode 1640-48 te dateren waar het uitkomt. Worden zo de Londense tekeningen om deze aan de 'competitie' van 1640 te kunnen

koppelen sterk in de tijd naar voren geschoven, het uiteindelijk door Vingboons gepubliceerde project wordt richting 1648 verhuisd. Daarvoor wordt dan wel de – notabele door de auteur zelf kort tevoren geciteerde – opmerking van de ontwerper persoonlijk m.b.t. het 'over eenige jaren gemaect' zijn van het bewuste plan even vergeten.

Kuypers zeer speculatieve redenering is daarbij, voor zover expliciet verwoord en dan ook nog te volgen, als volgt: de raad had tot de resolutie van 18 juli 1648 officieel nooit de pretentie opgegeven dat het stadhuis maar een 165 voet – het precieze getal is overigens geheel van Kuyper zelf – breed zou worden. Ergo: Vingboons' prent, 200 bij 264 voet groot, past feitelijk nergens in – Kuyper negeert daarbij ook de ongewisse situatie die inzake de maatvoering goed twee-en-een-half jaar na de resolutie van 28 januari 1643 bestond – en derhalve overal bij. Nu was op 8 april 1647 besloten het Stadhuis achterwaarts te draaien tot op de deur van de Nieuwekerk, waardoor het laatstgenoemde gebouw ook aan de Dam

Afb. 5. Ongedateerd en met het monogram SCL of SGL gesigneerd ontwerp voor het Stadhuis, als gravure van P. Nolpe opgenomen in de 'Galerie agréable du Monde' van Pieter van der Aa uit ca. 1725.
Foto's B-D: Gemeentearchief Amsterdam.
D. Dwarsdoorsnede.

zou komen te liggen. Het was een concessie aan de 'preciese' partij binnen het stadsbestuur, die ongetwijfeld, zo Kuyper, slechts in ondershandse ruil voor een vergroting van het stadhuis verkregen werd, ook al werd die pas op 18 juli 1648 officieel en op een formaat van 280 bij 200 voet vastgelegd.

Enige concrete bewijzen voor deze samen-zweringstheorie, die elementen van de camouflage-opvattingen van Kroon en Van Lutervelt opneemt, heeft hij evenwel niet. Wat men voorts in dit geval met het door Fremantle gememoreerde kaartje van 28 april 1648 aanmoet, dat immers zowel de oude als de nieuwe breedte aangeeft, vergeet hij ook meetdelen. En wat dan de merites zijn van het plan-Danckerts, dat, ondubbelzinnig in 1643 gedateerd, met zijn 190 voet breedte ook de volgens Kuyper blijkbaar eeuwig geldende 165 voet-grens te buiten gaat, vernemen we evenmin.

Hoe dan ook, Vingboons, aldus nog steeds de auteur, was van deze bewuste deal op de hoogte. Hij wist dankzij zijn connecties in het stadsbestuur dat men zich niet tot 165 voet zou beperken. Daar zijn eigen Londense ontwerp van 165 voet breedte – zodoende? – toch niet uitgevoerd zou worden besloot hij het tot in de uiterste breedte uitte-rekken, alleen met het doel het aldus te publiceren. Daarbij verbeterde hij het met de kennis van het z.i. inmiddels gegraveerde monogrammistische ontwerp; Kuyper vermoedt – gezien de daarbij passende resolutie op zich van een juiste datering uitgaande, maar het woord niet beargumenteerd – dat dit pas even te voren in druk verschenen was. Daarvan zou Vingboons namelijk ondermeer de versmalling van de voorzaal gekoppeld aan het naar links en rechts weglopen van de corridors overgenomen hebben⁵⁰. Deze Monogrammist zoekt Kuyper overigens in Haagse kringen – andermaal zonder enig argument, of het moet zijn dat hij de ontwerper het ontwerp veiligheidshalve met een monogram laat tekenen vanwege de spanningen tussen hof en handelsstad⁵¹.

Blijft Kuyper nog zitten met het ook door hem als copie (h)erkende Franse gevelontwerp, dat sedert de eerste behandeling door Boeken eenstemmig in 1640 gedateerd en aan Vingboons toegeschreven was. Dat laatste handhaaft Kuyper, bij het eerste zit hem zijn eigen datering van de Londense tekeningen in de weg; de betalingspost aan Vingboons van 6 oktober 1640 was zogezegd al met het nu teruggevonden Londense project en zijn variant 'bezet'. Daarom betitelt Kuyper de Franse tekening, de door Boeken benadrukte passende maatverhoudingen onder het tapijt vegend, op grond van door hem geconstateerde compositorische wanklanken als een jeugdige ontwerp van een nog erg onervaren Vingboons uit – daarom – omstreeks 1635 of nog eerder. Waarbij Kuyper de jonge bouwmeester kort nadien ook nog even doelgericht, als stond hem na drie eeuwen

nog diens zakagenda ter beschikking, langs het Augsburgse Stadhuis van Elias Holl ter raadpleging van Serlio naar Italië stuurt om hem net die noodzakelijke ervaring op te laten doen, die een voorwaarde zou zijn om het zojuist op 1640 gedateerde Londense project al in dat jaar die overkoepelde, torenachtige hoekpaviljoens c.q. die volwassen rijpheid te kunnen verlenen die de auteur in de voorafgaande pagina's zo lyrisch bezongen had⁵².

Het tweede artikel van Kuyper, 1977

Een jaar na zijn eerste bijdrage tot de discussie, in 1977, publiceerde Kuyper een nieuw artikel, ditmaal speciaal gewijd aan het monogrammistische ontwerp⁵³. En ditmaal beperkte hij zich niet tot alleen de datering, maar behoorde ook een, wat zijn rol bij de stadhuisgeschiedenis betrof algemeen tot dusver in zijn waarde gelaten, ambachtsman tot de slachtoffers.

Kuyper betitelt namelijk het door Danckerts gesigeneerde plan uit 1643 plots en zonder enige opgaaf van reden 'anonym'⁵⁴ – en zou dat ook in 1980, gekoppeld aan een toeschrijving aan een ander, volhouden nadat Terwen in 1979 een uitvoerig requisitoir had gehouden ten gunste van de ondertekeenaar. Ofschoon z.i. zeker niet uit te sluiten valt dat Danckerts als stadslanmeter slechts op aanvraag een ander een tekening van het bouwterrein heeft geleverd, waarop deze ander dan vervolgens een schets maakte, deze uitgumde, en vervolgens weer een nieuwe schets maakte⁵⁵, ziet Terwen op grond van diens levensloop en ervaring weinig concrete gronden – stilistische of anderszins – om Danckerts zo maar zijn auteurschap te ontzeggen⁵⁶. Kuyper maakt het in zijn tweede artikel echter nog bonter. Om te beginnen tracht hij het monogrammistische ontwerp met het grondplan van Danckerts te verbinden, en daarbij zodoende – onbedoeld? – aanvankelijk te suggereren dat beide projecten ongeveer tegelijkertijd zijn ontstaan, waarbij hij dus op de maten niet al te veel acht slaat: de 168 bij 230 voet van het bewuste plan pasten immers uitstekend bij het besluit van 3 december 1646, dat 160 bij 230 voet aangaf. En Danckerts ging met 190 bij 240 voet duidelijk wat royaler te werk, wat zich weer prima met het besluit van 28 januari 1643 laat combineren, waarmee immers de maten vrijgegeven waren en dus in principe het hele terrein tot de Nieuwekerk bij de beschouwingen betrokken kon worden, zoals men dan ook in Danckerts' tekening door de projectering van het nieuwe langgerekte blok tussen kerk en stadhuis gebeuren ziet.

En andermaal schijnt Kuyper zich er niet van bewust te willen zijn, dat voor die 3e december 1646 een resolutie van 20 november 1645 geldig was, die weliswaar ook 160 voet voorschreef, maar bij een diepte

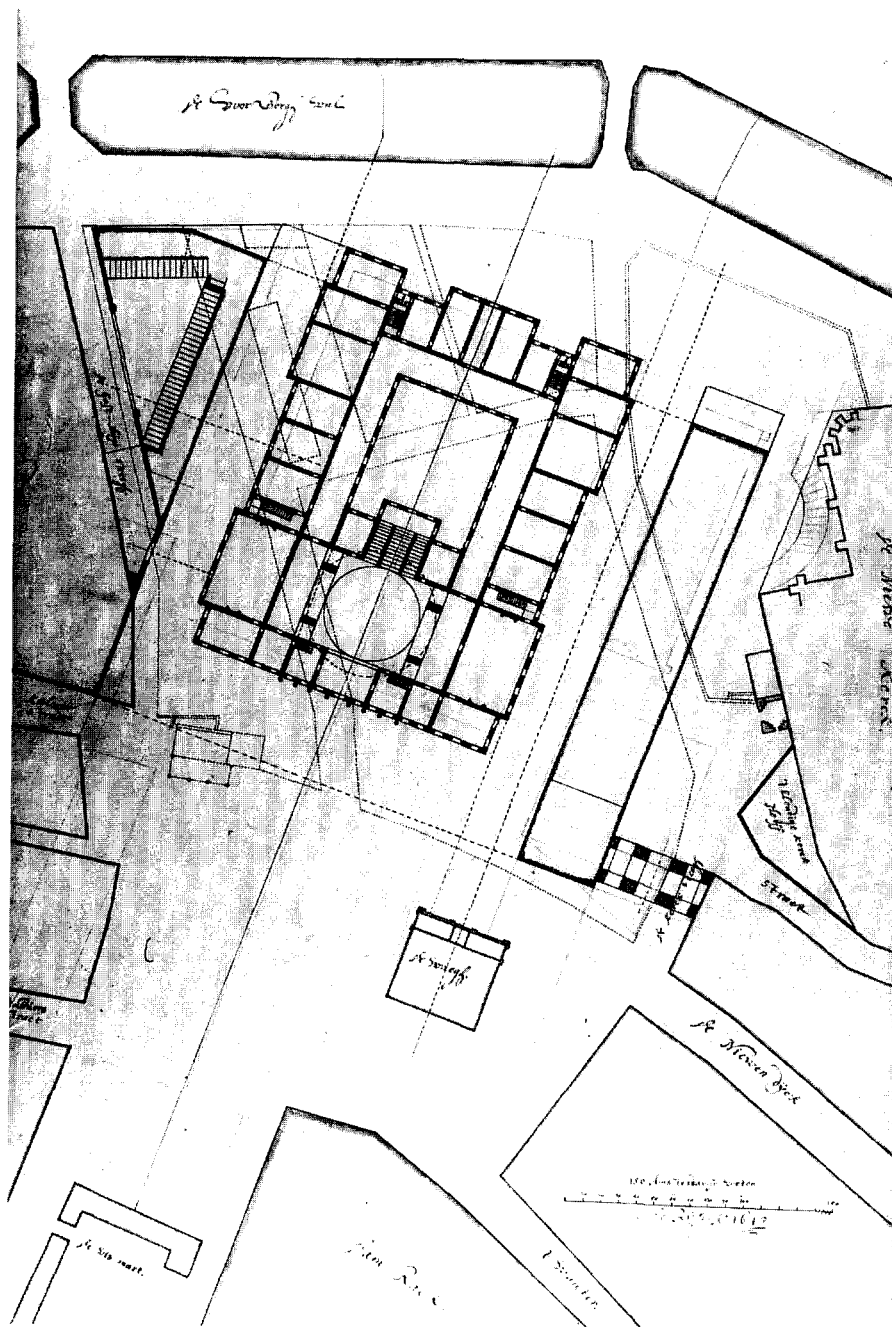
van 200 voet; en dat de toen opgegeven 160 voet weliswaar ook op oudere maten teruggreep, maar toen ook tegelijk een nieuwe randvoorwaarde vormde na een periode van bijna drie jaar onduidelijkheid (die het nu juist mogelijk maakte dat Danckerts met zijn plan van 1643 op een breedte van 190 voet ging zitten). Zodat men niet kan doen, zoals hier onuitgesproken gebeurd, alsof er maar éénmaal een verandering in de maatvoering is doorgevoerd waarmee men als wetenschapper bij het vrolijk te vroeg dateren van qua jaartal nog zwevende concurrerende ontwerpen rekening hoeft te houden, namelijk met de resolutie van 18 juli 1648.

Wil men één en ander toch negeren, dan moet men daarvoor wel goede argumenten hebben. En die welke Kuyper biedt zijn feitelijk wat mager. Het komt er vooral op neer, dat het monogrammistische ontwerp met zijn symmetrische perfectie en zijn twee vrijstaande poortbogen aan de uiteinden zo goed met de regelmatige stedenbouwkundige opzet van de tekening van Danckerts combineert⁵⁷. En inderdaad laat zich dat er, wat het achterliggende ideeëngoed aangaat, best mee combineren – maar wat anno 1643 zou kunnen, kon anno 1647, zeker tot de draaiing op de Nieuwekerksdeur van 8 april dat jaar, nog evengoed. En het streven naar orde en regelmaat was zelfs een jaar later niet plotseling geheel van de baan, ofschoon er zeker wat voor te zeggen zou zijn om, met het oog op de bedoelde draaiing die het doorvoeren van een door arcades omgeven rechthoekig plein – zoals het monogrammistische ontwerp als intentie inderdaad tenminste *suggereert* – ongetwijfeld zeer bemoelijken zou, de ontstaanstijd van het op grond van de maatvoering makkelijk te dateren monogrammistische ontwerp bij voorkeur tot de decembermaand van 1646 en het eerste kwart van 1647 te beperken. Maar dan wel zo, en op deze gronden.

Terecht stelt Kuyper, nadat hij aanvankelijk een datering van het monogrammistische ontwerp rondom 1643 leek te suggereren, dit uiteindelijk dan toch ook niet zo. Maar waarom dan de lezer eerst op het foute been gezet? Want pas als men een paar pagina's verder in zijn artikel aangeland is, blijkt hij het monogrammistisch ontwerp plotseling in 1639 te zien ontstaan. Ik kom op de door hem voor deze nieuwe ingeving gehanteerde argumenten later terug.

Kuyper poneert vervolgens nog een tweede nieuwe veronderstelling. Hij oppert dat al direct na de brand van de Nieuwekerk op 11 januari 1645 officieus tot de draaiing besloten zou zijn, en deze pas later ook formeel zou zijn vastgelegd, in ruil voor een vergroting van het stadhuis. Daarmee sluit hij ook impliciet de gangbare plaatsing van het monogrammistische ontwerp in 1646-'47 uit, omdat het na die vergroting zinloos zou zijn.

Concrete aanwijzingen hiervoor geeft hij evenwel niet⁵⁸. Bovendien laat hij na uit te

Afb. 6. Kaartje van de Dam en omgeving met ingetekend Stadhuisproject uit 1643, gesigneerd door C. Danckerts de Ry. in de collectie Bodel-Nijenhuis van de Rijksuniversiteit Leiden, copie in het Gemeentearchief van Amsterdam.
Foto Gemeentearchief Amsterdam.

leggen wat men dan met de – door hem dan ook maar niet vermelde – resoluties van 20 november 1645 en 3 december 1646 aanmoet; of zou dit allemaal alleen maar camouflage zijn geweest? En gold dat dan ook voor het door Fremantle genoemde kaartje van 28 april 1648? Zijn slotsom, dat het monogrammatistische ontwerp van 1643 of ervoor dateert, alleen vanwege wat meer of minder symmetrie, is daarmee op drijfzand gebouwd.

Overigens: op grond van de datering van het stadhuis-kerk-compromis in 1645 wor-

den ook de door Noach behandelde vroegste plattegronden van Van Campen in de tijd naar voren geplaatst; Kuyper houdt het op 1646 of 1647⁶⁰. Daarbij vergeet hij echter wel dat één en ander tevens consequenties zou hebben voor zijn eigen datering een jaar eerder van het gepubliceerde ontwerp van Vingboons. Immers, Kuyper had het draaiingsbesluit van 1647 gekoppeld aan een heimelijk besluit tot verbreding, en vervolgens Vingboons' gravure daarna gedateerd, omdat de maten nergens mee overeenstemden, en tevens wezenlijk ruimer

waren dan de officiële norm van 165 voet, die op 8 april 1647 naar Vingboons volgens hem geweten zou hebben ondershands al opgegeven zou zijn. Als reeds de brand van 1645 het keerpunt vormde, wordt daarmee conform Kuypers' eigen redenering ook de ontstaansmarge voor de prent van 1648 wezenlijk ruimer, en tevens deze laatste bijdrage van Vingboons wezenlijk serieuzer dan Kuyper voor waar hebben wil: anno 1645 lag beslist nog veel minder vast, en hoefden zich de toekomstperspectieven van zijn project, mits hij maar niet al te wilde maten koos, mogelijk nog niet te beperken tot openbaarmaking in tweedimensionale vorm. Wat overigens weer mooi zou kunnen kloppen met het 'over eenige jaren gemaect, dan syn de Heeren sedert heel verandert van verdeeling', maar deze conclusie wordt niet getrokken.

Kuyper gaat evenwel nog verder. Ditmaal wordt de introductie van een driebeukige zaal met zuilen in Vingboons' tweede, alleen als grondplan overgeleverde en door hem 1640 gedateerde Londense ontwerp (in het in 1648 gepubliceerde gewijzigd gehandhaafd) aan navolging van het project van de Monogrammist geweten⁶⁰ – vorig jaar had hij nog de versmalling van de grote zaal in de gravure van 1648 als zodanig beschouwd: toen zou Vingboons na 8 april 1647 zijn tweede Londense ontwerp na kennisname van het indertijd gloednieuwe monogrammatistische gewijzigd hebben. Kuyper had deze invloed van de Monogrammist in combinatie met de late datum van diens project in 1976 min of meer impliciet als argument gehanteerd voor zijn eveneens late datering van het ontwerp van de gepubliceerde prent. Nu wordt plotseling het monogrammatistische ontwerp een cruciale rol toebedacht in een eerdere metamorfose van Vingboons plannen, en op grond daarvan meteen geherdateerd, zodat het mooi tussen Londen-I en Londen-II in past. Het is mijns inziens het één of het ander.

Want waar de Londense tekeningen door Kuyper een jaar eerder aan de betalingspost van 6 oktober 1640 gekoppeld waren, moet het 'voorbeeld' nog ouder zijn. En moet het dus toch niet zo dicht op Danckerts' grondplan uit 1643 zitten, zoals Kuyper eerst scheen te willen gaan beweren, toen hij stelde dat Boeken over het hoofd had gezien dat het door deze ontdekte plan zo mooi met het monogrammatistische samenging⁶¹. Kuyper kiest nu dan ook voor 'b.v. in 1639 of 1640', omdat Vingboons wel niet al te lang gewacht zal hebben⁶².

Waarom Vingboons dan eigenlijk niet meteen al bij zijn eerste Londense project een zuilenhal hanteerde, als dit hem kennelijk telkens opnieuw zo betoverende monogrammatistische plan toen toch al voorhanden was, verklaart de auteur ons evenwel niet. Of bedoelt Kuyper, dat men Vingboons naderhand de bedoelde verandering opgedrongen zou hebben? In dat geval kan het

monogramatisch ontwerp – waar hij immers de nauwe relatie met de Londense ontwerpen als enige argument voor zijn jongste 'exacte' datering opvoert – natuurlijk net zo goed uit pakweg 1629 als uit 1639 stammen. Maar als het om een eigen ingeving van Vingboons gaat, was het logischer, de publicatie ervan tussen Londen-I en Londen-II te plaatsen, en niet ervoor. Andermaal blijft het zo bij vage suggesties, en blijft Kuyper ons een werkelijk antwoord schuldig.

En wat tenslotte dat 'b.v. in 1639 of 1640' betreft: dat moet dan toch wel zéér vroeg in 1640 geweest zijn, daar de maten in geen enkel opzicht overeenstemmen met die van de resolutie van 28 januari 1640. Want hoe dubieus ook, in één opzicht heeft hij voor zijn vroege datering alle reden: het is de enige periode voor 3 december 1646 waarin de maten van het monogramatische ontwerp perfect passen, omdat bij gebrek aan normen toen nog alle maten perfect pasten. Zij het dan wel vooral omdat er voor 28 januari 1640 nog geen zekerheid bestond dat het op eigen initiatief vervaardigen van zo'n plan enig uitzicht op een opdracht bood, en er voor 28 januari 1639 überhaupt nog niet van serieuze nieuwbouwvoornemens sprake was.

Ook over de identiteit van de ontwerper van het monogramatische ontwerp heeft Kuyper een theorie ontwikkeld. En zoals Swilens indertijd in elke Palladiaans *angehauchte* gedachte de hand van Van Campen wenste te zien, zo heeft ook Kuyper voor ontwaarde Italianiserend puristische tendensen zijn eigen favoriet. Hij begint ermee om te stellen dat de Monogrammist het Capitool van Rome vermoedelijk slechts van prenten kende, en alleen Noord-Italië zal hebben bezocht; de 'Capitolijnse' invloeden zouden vooral bij Vingboons sterker zijn⁶³.

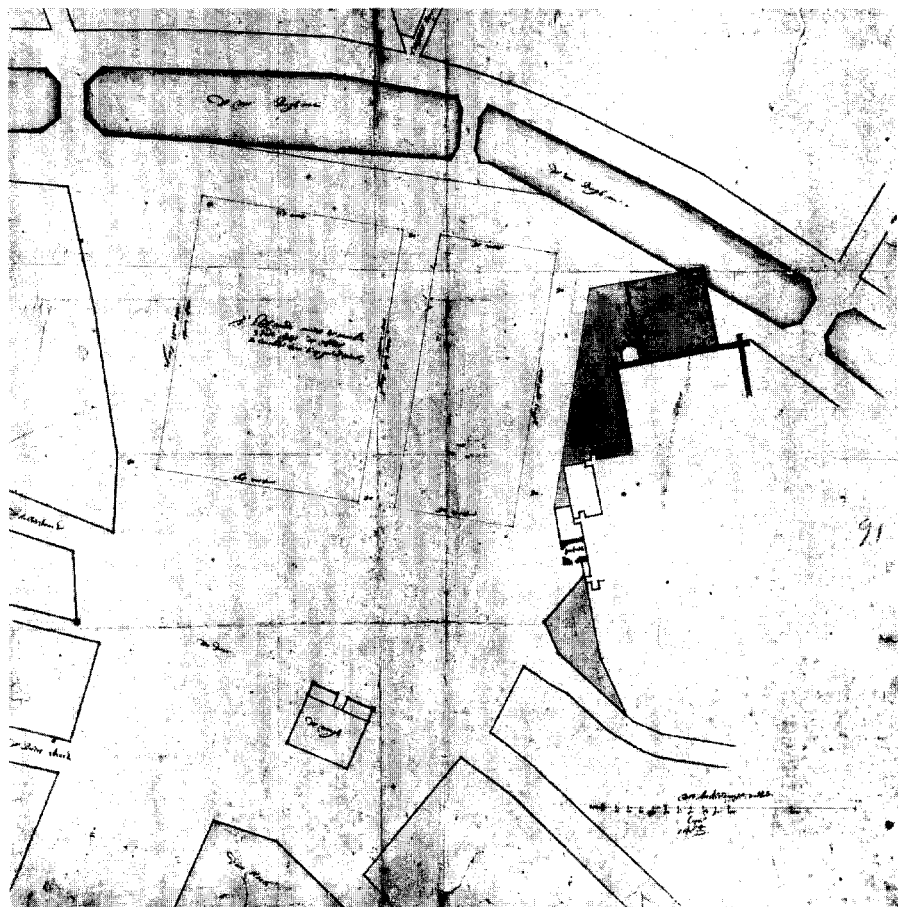
Enige uitleg, waaraan men dat alles dan wel kan zien, geeft hij echter niet. En als één en ander, inclusief het aldus met de natte vinger gereconstrueerde program van een volstrekt fictieve reis van de Monogrammist, een argument moet zijn om sommige figuren als mogelijk ontwerper te pushen en andere van het toneel weg te drukken: wat een aldus gesuggereerde hechtere relatie tussen Vingboons en Rome betreft, valt te betwijfelen of er wel een fysieke relatie was. Althans, dat er zo'n fysieke relatie bestaan zou hebben, stoelt alleen op de een jaar eerder weliswaar met veel stelligheid geponeerde, maar evenzeer uit de lucht gegrepen bewering van Kuyper over een Vingboniaanse Italiëtour op grond van wat vage overeenkomsten tussen de door hem openbaar gemaakte Londense tekening met het Stadhuis van Augsburg, alsmede enig intensief Serliogebruik. En weliswaar is Kuypers vergelijking van het monogramatische ontwerp met diverse Palladiaanse Palazzi in de Veneto niet zonder grond⁶⁴, maar gezien de reeds door Palladio persoonlijk betoonde activiteiten ter

verbreiding van de kennis over zijn Palazzi hoefde de Monogrammist daarvoor ook anno 1640 al niet veel verder dan de dichtstbijzijnde betere boekhandel. Ook al bleef het aantal Nederlandse Palladio-vertalingen hier te lande in de gehele zeventiende eeuw beperkt tot één⁶⁵, het Italiaans was een beetje erudiet – en het is Kuyper zelf die de ontwerper in deze kring zoekt – dezer dagen nog niet verleerd.

Overigens noemt hij in dit verband, waar het verwantschap met de architectuur van andere Italiaanse steden en streken betreft, ook zelf bijvoorbeeld Rubens' *Palazzi di Genova* met name⁶⁶. Al met al komt Kuyper na het inzamelen en registreren van transalpine invloeden en overeenkomsten met stadhoudelijke paleizen uit op Constantijn Huygens, die zo nou aan het hof gelieerd en ook nog zo goed in Noord-Italië rondgekeken had, als de 'onweerstaanbare' (de term is van Kuyper) – vervaardiger van het monogramatische ontwerp⁶⁷. Uitgesloten

is dat natuurlijk niet, maar echt uittesluiten valt hier ook weinig.

Slechts een klein maar ter afsluiting: Huygens' enige Italiëreis vond al plaats in het jaar 1620, stond in het teken van een politieke missie, en bleef beperkt tot anderhalve maand, waarvan drie weken Venetië en de andere helft heen- en terugreis over Bergamo, Brescia, Verona en Vicenza, met per stad slechts een stop van hooguit enkele dagen. Voor een felbegeerd langer bezoek aan het nog geen dertig kilometer verderop gelegen Padua, nadat hij daar één vluchtig etmaal rondgedoold had, had hij zelfs geen tijd⁶⁸. M.a.w.: zoveel van Noord-Italië kreeg hij vermoedelijk nu ook weer niet te zien. En de Loggia Cornaro in laatstgenoemde stad, waarmee Kuyper allerhand vergelijkingen trekt⁶⁹, maakte in ieder geval niet zoveel indruk op Huygens dat deze er in zijn reisjournaal bij stilstond⁷⁰. Hij stond dan ook in een particuliere tuin.

Afb. 7. Kaartje van de Dam en omgeving met ingetekende contouren van een nieuw Stadhuis, gedateerd 28 april 1648, in het Gemeentearchief van Amsterdam. Foto Gemeentearchief Amsterdam.

Het boek van Kuyper uit 1980

Drie jaar later doet Kuyper de zaak nog eens dunnetjes over, waarbij hij ten dele aan de reeds eerder door hem geponeerde chronologie vasthoudt, maar toch andermaal met even groot gemak nieuwe dateringen voorstelt als hij oude van vorig jaar nu weer loslaat⁷¹.

En andermaal is zijn weergave van de relevante resoluties summier en daardoor wat verwarrend. Zo leest hij zonder grond in die van 28 januari 1643 – waarin men besloot voort te gaan met terrein aan te kopen aan de zijde van de Nieuwekerk – dat men het uit tactische gronden voor deed komen dat men deze grond alleen maar om stede-bouwkundige redenen verwierf en later weer voor woningbouw zou verkopen. Er staat evenwel geschreven, dat men alleen te zijner tijd eventueel dat zal verkopen wat men achteraf van alle extra voorgenomen verwervingen toch niet voor het stadhuis nodig zal hebben; anders dan Kuyper het wil hebben wordt eenduidig de sinds 10 december 1642 geldige 155 voet-norm opgegeven, zonder daarvoor een nieuwe in de plaats te stellen⁷².

Hoe men dit bovendien moet rijmen met het even verderop door hem besproken grondplan van Danckerts uit 1643, dat toch overduidelijk de vroeger gestelde grenzen te buiten gaat: er valt ongetwijfeld een fraai antwoord op te verzinnen, maar welk dan wel maakt hij in ieder geval zélf niet duidelijk. Even later laat hij deze interpretatie dan ook vallen, als hij de resolutie van 28 januari 1643 nu wel als de basis ziet, waarop – met het plan van Danckerts – direct een breder stadhuis (aan een regulier plein) gegrondest kon worden⁷³.

En ook in de resolutie van 20 november 1645 wil hij, als hij deze de fase van een vrije concurrentie (die z.i. ontwerpen van Vingboons, het plan van Danckerts en dat van de Monogrammist voortbracht) laat afsluiten, te veel lezen. Want was het in 1976 de competitie van 1640 waaromheen hij geforceerd de Londense vondst groepeerde, nu heeft hij in 1643 een wedstrijd ontdekt tussen maar liefst drie enthousiastelingen. En aan die vrijheid moet, als men hem goed volgt en daarbij zijn onjuiste gebruik van de term 'terminus post quem' gemakshalve over het hoofd ziet (er is niet bedoeld wat er staat, want als wel bedoeld is dat er staat, wat er staat, staat er wartaal), in 1645 van hem een einde zijn gekomen.

Er staat namelijk niet, zoals Kuyper beweert, dat andere modellen niet meer welkom zouden zijn, maar dat men aan de bestaande onzekerheid inzake het formaat een einde wil maken, en daarom vaststelt dat men een Stadhuis van 160 bij 200 voet wil: dat men al over een bij dit formaat passend ontwerp beschikt, valt er niet uit op te maken. En evenmin dat men de zinsnede inzake het formaat met voorbedachte rade exact zo vaag heeft geformuleerd als men

deze heeft geformuleerd om inzake dit formaat een slag om de arm te kunnen houden om latere ongewenste (maar volgens deze redenatie kennelijk nu al verwachte) projecten te kunnen afwijzen⁷⁴. Dat men deze maten nog twee maal zal wijzigen, is een tweede. En dat men eigenlijk toen al voor zichzelf vastgesteld had dat men in de toekomst überhaupt geen ontwerp meer toegezonden wilde krijgen, zoals Kuyper het wil – ongetwijfeld om zo voor het monogrammatistische ontwerp de meest voor de hand liggende datering (begin 1647) uit te sluiten – vindt nergens in de resolutie enig houvast⁷⁵.

Het is daarbij bovendien wel erg simpel om, omdat de tekening van Danckerts uit 1643 dateert, ook de andere twee op grond van enige algemene overeenkomsten – gezien wordt op de afwezigheid van een centraal geaccentueerde vierschaar, te denken valt (Kuyper doet dit overigens niet) aan al door Terwen in 1969 geconstateerde overeenkomsten m.b.t. de algehele opzet – plompverloren in ditzelfde jaar te dateren⁷⁶. Waarbij hij in het midden laat, aan welk van de projecten van Vingboons hij precies voor zijn competitie van 1643 denkt – in 1976 werden zij immers met veel verve in 1640 respectievelijk kort voor 1648 gedateerd – en andermaal geen acht geslagen wordt op het formaat van het monogrammatistische, dat zoveel beter bij de resolutie van 3 december 1646 past. En zou men willen tegenwerpen, dat Kuyper misschien uitgaat van het gegeven dat vanaf 28 januari 1643 qua afmetingen weer alles mocht: juist dit argument voor een datering in dit jaar haanteert hij zelf niet. Dat kan hij misschien ook moeilijk, want hij had dit in 1976 en 1977 genegeerd dan wel als niet relevant terzijde geschoven, en min of meer impliciet de fictie opgehouden dat er maar eenmaal een wijziging in de maatvoorschriften had plaats gevonden die voor de datering van de ontwerpen van belang was.

Daarnaast heeft hij enige regels eerder door zijn misinterpretatie van de bedoelde resolutie conform zijn in eerdere jaren verwoorde standpunt in feite aangegeven dat z.i. iedereen gedurende het hele jaar 1643 en nog lang daarna nog in de waan gelaten werd dat het nieuwe stadhuis (bij een lengte van 230 voet) maar 165 voet breed zou worden – een getal dat, nogmaals, *nergens* ooit exact zo genoemd wordt, maar prettig dicht in de buurt van het monogrammatistische ontwerp komt, en ook prima bij de Londense projecten van Vingboons past. De laatste resolutie vóór de jaarwisseling, die van 10 december 1642, gaf evenwel 155 bij 233 tot 266 voet aan.

Zonder het met zoveel woorden te zeggen (en dus te verantwoorden) heeft Kuyper zodoende, door over die 266 voet te zwijgen, van de gedachte aan een opnieuw onregelmatige omtrek voor het stadhuis, die nog onmiskenbaar uit dit raadsbesluit, en ook uit dat van 5 maart 1642, spreekt, al in dit vroege stadium van het ontwerpproces de gedachte aan een regelmatig gemaakt:

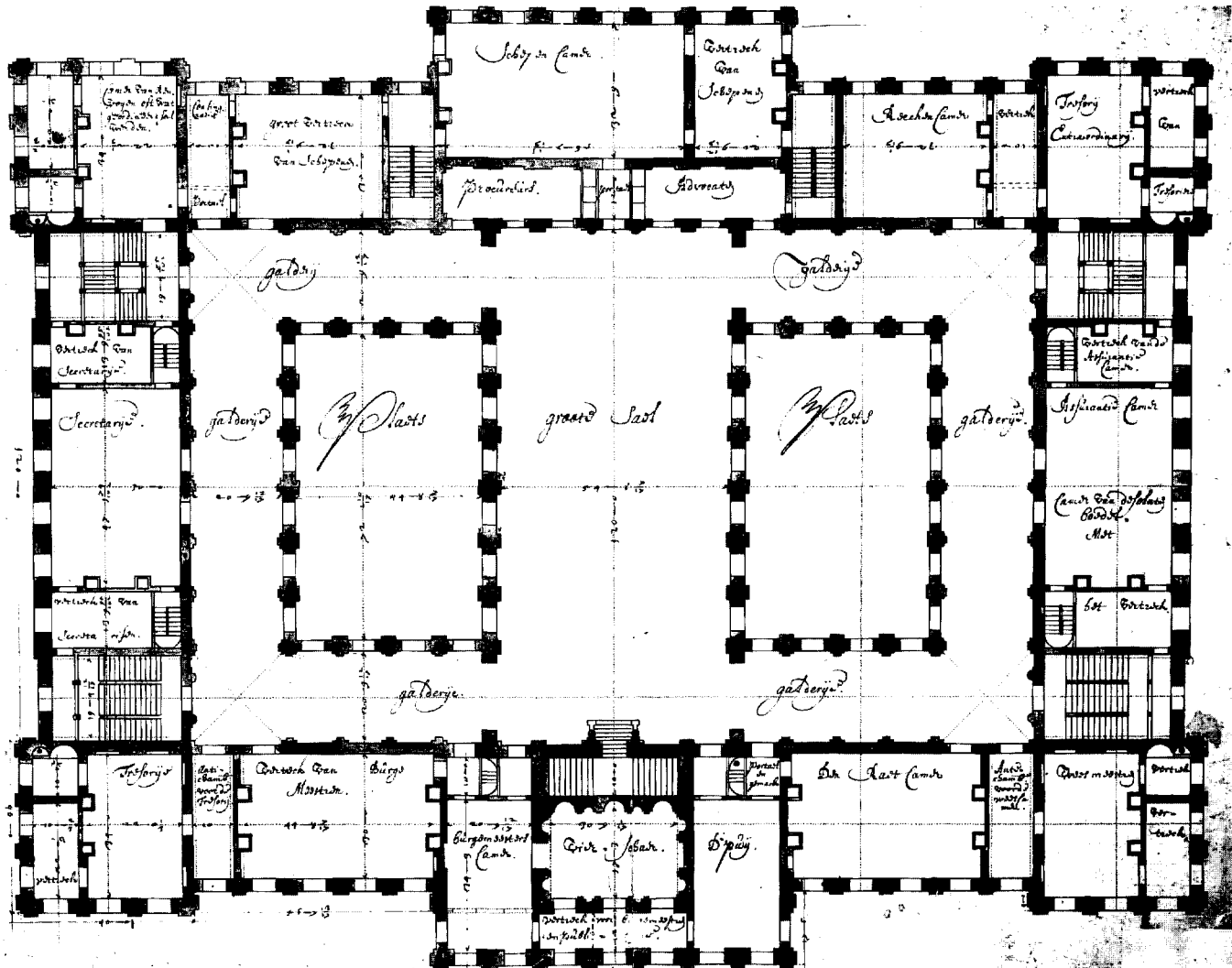
ongetwijfeld op grond van het plan van Danckerts, maar nog lang voordat – op 20 november 1645 – dit ook notulair als officieel standpunt van de stadsregering werd vastgelegd.

Ook meent Kuyper nu meer zekerheid te hebben inzake het auteurschap van de andere twee ontwerpen: dat van Danckerts is volgens hem vrijwel zeker van Pieter Post, en wel op grond van het appendix-karakter van de hoofdtrap in een apart aanbouwtje, dat sterk aan Posts naderhandse toevoeging – *toevoeging!* – aan Paleis Noordeinde en aan Posts latere Stadhuis in Maastricht herinnert⁷⁷. En van het monogrammatistische ontwerp weet hij, nu de post 'Post' anno 1643 aldus met het grondplan van Danckerts al ingevuld en daarmee een belangrijke mogelijke concurrent weggewerkt is, nu wel heel zeker dat Huygens de auctor intellectueel is⁷⁸.

Merk overigens op: blijkbaar is deze Monogrammist nu niet 'vermoedelijk' kort voor 1647/48 (Kuyper 1976), nu niet 'zeker' in 1639/40 (Kuyper 1977), maar op grond van Kuypers kennelijke passie voor het ontwaren van competities nu liever in 1643 te dateren. Blijkbaar gelden zijn eerdere premissen plots niet meer; misschien heel legitiem, maar het was, bij achterwegeblijven van nieuwe archiefvondsten in de tussentijdse periode die zulks dwingend zouden kunnen voorschrijven, en daar het architectuurhistorisch wereldbeeld zich in de afgelopen drie jaar ook niet wezenlijk gewijzigd heeft, toch handig geweest als de auteur tevens had uitgelegd waarom.

Hetzelfde geldt voor Vingboons' bijdrage aan de Stadhuisgeschiedenis. De vroege datering van de Londense ontwerpen schijnt stilletjes opgegeven te worden. Althans: Kuyper lijkt deze nu op grond van de ondergeschikte plaats die de vierschaar er inneemt liever onder de plannen van 1643 te rangeren, omdat zij dan zo mooi in een nieuwe theorie van hem passen: dat zij met de andere plannen met dezelfde karaktertrek – dat van Danckerts en de Monogrammist, waar de vierschaar zelfs geheel ontbreekt – het product zijn van de liberale, 'enlightened', factie in het stadsbestuur die liever het stedelijk halsrecht wat minder benadrukte⁷⁹.

Waarom, zelfs als dit waar zou zijn, die van Vingboons en de Monogrammist daarom ook uit exact 1643 zouden moeten dateren, legt hij evenwel niet uit. Hooguit zou men hem kunnen volgen in zijn al in 1976 en 1977 kortelings gelanceerde, en nu, meer in den brede beargumenteerde, herhaalde betoog, dat de preciezen vanaf het midden van de jaren veertig, na de brand in de Nieuwekerk, steeds meer terrein wonnen, zoals dat dan ondermeer ook in het draaiingsbesluit van 8 april 1647 tot uitdrukking kwam, zodat 'liberale' stadhuisplannen steeds minder kansrijk waren⁸⁰. Het hier voor het eerst bij hem ter sprake komende kaartje van 28 april 1648, waar het stadhuis nog 165 bij 225 voet groot was afgetekend,

Afb. 8. Voorontwerp van J. van Campen voor het Stadhuis, in hoofdlijnen gelijk aan het gerealiseerde. Plattegrond hoofdverdieping. Foto Gemeentearchief Amsterdam.

ofschoon volgens hem ondershands intussen al tot de uiteindelijke breedte besloten was, doet Kuypers dienovereenkomstig in ieder geval consequent af als een fictie⁸¹. Of men evenwel het Stadhuis van Van Campen op grond van zijn bindingen met de Oranjes – in het verleden vaak de schutpatroon van de preciezen – als 'onliberaal' moet betitelen, en of de af- dan wel aanwezigheid van de vierschaar in deze zo'n cruciale rol speelt als Kuypers doet voorkomen, staat nog te bezien⁸². Het lijkt mij, dat hierin teveel twintigste-eeuwse ideeën inzake het verband tussen verlichte liberaliteit en humaniteit (afkeer van de doodstraf) op de zeventiende-eeuw teruggeprojecteerd worden. Eerder zou men misschien nog het omgekeerde kunnen verwachten: dat de rekkelijken, die voortdurend met de stadhouderlijke partij der preciezen overhoop lagen, uit grootstedelijk en regentesk zelfbewustzijn het meest geneigd waren het Amsterdamse halsrecht, en daarmee de onafhankelijkheid van de burgerij en haar zelfstandigheid ten aanzien van de

juridische grillen van nog-net-niet-gekroonde hoofden te benadrukken. En hoe men dan Vingboons' gravure uit 1648, dat zo'n 'illiberale' vierschaar nog ontbeerde maar desondanks door Kuypers in 1976 zeer laat gedateerd werd, op zijn politieke tijdsbalk moet plaatsen, krijgen we ook niet te horen. Wijselijk onthoudt de auteur zich in 1980 maar van elke poging tot datering van dit plan.

Vervolgens doet hij iets wat totaal niet kan. Om de samenhang tussen het monogramatisch ontwerp en het grondplan van Danckerts – aan de anonimiteit waarvan hij overigens vasthoudt – te 'bewijzen', tekent hij zonder enige toelichting of verantwoording de door hem met een vraagteken aan Huygens toegeschreven plattegrond van de Monogrammist, met allerhand fictieve arcades aangevuld, in de kaart van Danckerts in, *maar vergroot daarbij heimelijk wel de afmetingen*. In plaats van 222 voet is het monogramatisch ontwerp inclusief de zijdelings aansluitende bogen volgens de

schaal bij Kuypers tekening stiltzweigend 260 voet breed geworden⁸³. Ja, want anders past het niet. Het Stadhuis van Danckerts meet namelijk in werkelijkheid 190 bij 240 voet, dat van de Monogrammist exclusief de loggia en zijdelingse arcadebogen 168 bij 230 voet, en op Kuypers situatieschets is het zover opgeblazen, dat het exclusief de loggia vrijwel even lang geworden is als het aanpalende langgerekte bouwblok, dat het stadhuis van de Nieuwekerk scheidt. Zelfs bij Danckerts, ofschoon in werkelijkheid 10 voet langer, is dat verschil groter. En de straten ter weerszijden van het stadhuis, bij Danckerts elk een 35 voet breed, zouden bij de Monogrammist gezien de om 22 voet geringere breedte van het stadhuis elk een 46 voet breed moeten worden – voor de bescheiden boogjes ter weerszijden van het monogramatische ontwerp, die in werkelijkheid elk amper de zesentwintig voet halen en aldus, nuchter geredeneerd, in het luchtledige zouden moeten blijven hangen, niet te overbruggen zonder dubbel te zien.

Kanttelingen na Kuyper

Het gegraveerde ontwerp van Vingboons, in strijd met de resoluties, kort voor 1648; zijn twee Londense projecten, in strijd met de resoluties, in 1640; de Parijse geveltekening, in strijd met de resoluties, ver voor 1640; de Monogrammist zwalkend over een goed decennium – er viel nadien heel wat recht te zetten. Dit gebeurde evenwel pas met een kort artikel van Friso Lammertse uit 1988⁸⁴, en vooral in de Vingboonsbiografie van Ottenheim het jaar daarop.

Wat de Parijse tekening betreft acht hij een datering in 1640 (formaat) en toeschrijving aan Vingboons (betaald) logisch. De onbeholpenheid, die Kuyper er toe voerde er een jeugdwerk in te zien, wijt hij geheel aan de copieerder die, zoals hij overtuigend aantoonde, de proporties vervormde door de gevel op een te smal stuk papier te wringen; wie aan de hand van de bijgeschreven, tot dusver over het hoofd geziene *hoogte*-maat, alsmede enige andere in de tekening gegeven afmetingen met Ottenheim tot een reconstructie van het origineel overgaat, komt op een aanmerkelijk rustiger en evenwichtiger compositie uit⁸⁵. Stijlistisch is er dan op een toeschrijving aan Vingboons in 1640 niets meer tegen – en Van Campen, ofschoon februari 1640 in Amsterdam, ligt in dit opzicht minder voor de hand⁸⁶.

De twee Londense tekeningen dateert Ottenheim rond 1647, en waar hij voor de klassieke plaatsing van Vingboons' gegraveerde ontwerp, namelijk vóór 20 november 1645, kiest, trekt hij ook de logische conclusie voor de onderlinge verhouding, en draait de door Kuyper gepresenteerde volgorde van de beide projecten uit de Collectie Bedeuker om: niet de 'losse' plattegrond met de driebeukige hal en de dubbele bordestrap (waarbij Ottenheim schetsmatig een voorgevel reconstrueert) is het jongste, maar het project waarvan voorgevel en zijgevel bewaard zijn gebleven, waarin – bij Vingboons voor het eerst – ook een aparte vierschaar voorkomt⁸⁷. Zo vervalt uiteraard ook de in 1977 door Kuyper geconstrueerde verantwoordelijkheid van de Monogrammist voor de verschillen tussen beide door hem een jaar tevoren openbaar gemaakte tekeningen, dan wel – zoals de these van Kuyper nog in 1976 luidde – voor de evolutie van deze beide naar het in 1648 gepubliceerde project, daar zich Vingboons in zijn ontwikkelingsgang juist steeds verder van het monogrammatistische project af beweegt. Dat het uit drie bladen bestaande Londense plan inderdaad Vingboons uiteindelijk ontwerp moet zijn, in die zin dat hij zijn vorige achteraf aan een aantal kennelijk pas in een laat stadium door het stadsbestuur geformuleerde specifieke wensen heeft trachten aan te passen, maakt Ottenheim afdoende duidelijk. Hij wijst op de rommelig geworden compositie van de voorgevel en de ongelukkige plaatsing van het venster tussen burgemeesterskamer en vierschaar

(laag in de eerste ruimte, hoog in de tweede) ten gevolge van de nu gecreerde verschillen qua vloerniveau in samenhang met de tijdens het ontwerpproces om veiligheidsredenen door de vroedschap verlangde verschuiving van de trap naar het binnenste van het gebouw⁸⁸. De inwendige trap in plaats van het uitwendige bordes zou immers ook een belangwekkende karakteristiek van Van Campens uiteindelijke plan vormen, terwijl ook de Monogrammist zijn trap nog niet binnen boord had gehouden (Danckerts daarentegen wel). Vingboons is in zijn laatste plan zijn opdrachtgevers duidelijk zeer ver tegemoet gekomen. Dat het vervolgens toch nog afgewezen is, verbaast dan evenmin. En dat Vingboons daarop in 1648, toen zijn concurrent met de eer was gaan strijken, niet dit laatste, maar zijn eerste voor publicatie uitkoopt – en, zo zou men daaraan kunnen toevoegen, met het 'dan sijn de Heeren sedert heel verandert van verdeling' de schuld voor de mislukking van zijn opdracht voor de insider onmisverstaanbaar bij de vroedschap legde – ligt eveneens in de lijn der logica.

Ottenheim tendeeft er naar dit ontwerp wegens oppervlakkige overeenkomsten met het plan van Danckerts – in de ligging van de Burgerzaal en de ene rechthoekige binnenplaats daarachter – zelfs in het jaar 1643 te plaatsen; bewezen samenwerking tussen beide bouwmeesters tezelfdertijd elders zou de geconstateerde samenhang kunnen verklaren⁸⁹.

Dan tenslotte, wat de Monogrammist betreft: de overeenkomst met de twee Londense projecten, naast de door galerijen omgeven rechthoekige binnenplaats in de achterhelft bestaande uit de vooruitstekende portico als entree in de ene variant en de driebeukige zuilenzaal als entree in de andere variant, wijst op een vrijwel gelijk tijdstip van ontstaan, zoals dat ook het met de resolutie van 3 december 1646 te verbinden formaat doet⁹⁰. Wat daarbij de onderlinge verhouding betreft, neigt hij er zelfs – contra Kuyper – toe om het monogrammatistische ontwerp wegens grotere innerlijke consistentie eerder als een correctie op, dan als een voorbeeld voor de tekeningen in de collectie-Beudeker te beschouwen⁹¹.

Indien tenminste – en Ottenheim is de eerste die in deze van enige twijfel te kennen geeft – het bewuste project wel überhaupt voor het *Amsterdamse* Stadhuis bedoeld was, ook al betitelt Van der Aa het als Posts project in deze: de open galerijen langs de voorgevel en binnenplaats, met duidelijk Italiaanse onderton, zijn z.i. niet erg berekend op het Hollandse klimaat. En meer nog: er is geen enkele heraldische aanwijzing in Amsterdamse richting. Integendeel: de vlaggemasten worden er bekrond met Franse lilies. Misschien betreft het derhalve slechts een 'vrije oefening', naar aanleiding van de Amsterdamse onderneming aan de fantasie van een dilettant ontsproten⁹².

Over diens mogelijke identiteit laat hij zich bij gebrek aan enig houvast maar niet uit, en daar is, gezien de misstappen waartoe voorbarige theses in deze de voorgaande jaren voerden, ook alle reden toe.

Noten

- 1 A.W. Kroon, *Het Amsterdamsche Stadhuis (thans paleis) 1625-1700* [Zijne geschiedenis naar onuitgegeven officiële bronnen bewerkt], Amsterdam 1867.
- 2 K. Fremantle, *The Baroque Townhall of Amsterdam*, Utrecht 1959, p.24.
- 3 P.T.A. Swillens, *Jacob van Campen* [Schilder en bouwmeester 1595-1657], Assen 1961. Belangrijkste concentraties van informatie op p.93-96, 112-113, 119-121, 140-148, 167-168.
- 4 K. Ottenheim, *Philips Vingboons* [(1607-1678) Architect], Zutphen 1989; hoofdstuk 5, "Ontwerpen voor een Nieuw Stadhuis te Amsterdam", p.111-127.
- 5 A. Boeken, "Over de voorgeschiedenis van den bouw van het voormalige Amsterdamsche Stadhuis", *Jaarboek Amstelodamum*, XVII (1919), p.27-30.
- 6 Ottenheim, o.c.[4], p.113-114.
- 7 Boeken, o.c.[5], fig.3.
- 8 W. Kuyper, "Vingboons' Capitool", *Spiegel Historiae*, XI (1976), p.614 fig.1, 615 fig.2, 616 fig.3.
- 9 Kuyper, o.c.[8], p.617 fig.5.
- 10 Boeken, o.c.[5], fig.8, 9 en 10.
- 11 W. Kuyper, "Wat een mooi Stadhuis!" [Plattegrond en herkomst van het Monogrammist ontwerp], *Jaarboek Amstelodamum*, LXIX (1977), p.77 fig.2.
- 12 J.J. Terwen, "Het Amsterdams stadhuisplan van 1643." [Analyse van een teruggevonden tekening], *Bulletin van de K.N.O.B.*, LXXXVIII (1979), p.109-122.
- 13 A. Boeken, "Een Stadhuisontwerp van 1643", *Jaarboek Amstelodamum*, XLII (1948), p.47-49.
- 14 Terwen, o.c.[12], p.111.
- 15 Zie afb.3 bij Terwen, o.c.[12], p.113.
- 16 Fremantle, o.c.[2], pl.9.
- 17 Fremantle, o.c.[2], p.32.
- 18 A. Noach, "Een vergeten ontwerp voor het Paleis op den Dam", *Jaarboek Amstelodamum*, XXXIII (1936), p.141-154.
- 19 J.J. Terwen, "De herkomst van de Amsterdamse stadhuis-plattegronden", *Miscellanea I.Q.van Regteren Altena*, Amsterdam 1969, p.123-125; dez., o.c.[12]; F. Lammertse, "Rustigh ende niet bekrompen" [Voorgeschiedenis van de bouw van het 17de-eeuwse stadhuis], *Ons Amsterdam*, XL (1988), p.206-209; Ottenheim, o.c.[4].
- 20 Kroon, o.c.[1], p.9-10.
- 21 Boeken, o.c.[5], p.11.

- 22 Boeken, o.c.[5], p.6; F.A.J. Vermeulen, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst*, Deel III, Den Haag 1941, p.126; R. van Luttervelt, *Het Raadhuis aan de Dam* [Heemkennis Amsterdam VIII], Amsterdam 1949, p.5, 19-20; Terwen, o.c.[19], p.123; Lammertse, o.c.[19], p.207; Ottenheim, o.c.[4], p.115-116. Alleen Swillens, o.c.[3], p.95, noemt de auteur niet, en betwijfelt bovendien of de befaamde betaling van 1640 wel een eigenhandig ontwerp betrof.
- 23 Boeken, o.c.[5], p.7.
- 24 Boeken, o.c.[13], p.47. Zo ook Van Luttervelt, o.c.[22], p.22.
- 25 Boeken, o.c.[5], p.18. H. Brugmans, "De geschiedenis van het Stadhuis", in: dez. en A. W. Weissmann, *Het Stadhuis van Amsterdam*, Amsterdam 1914, p.25, had zelfs nog gemeend dat het een omwisseling van voor- en zijgevels betrof.
- 26 Kuyper, o.c.[8], p.618.
- 27 Boeken, o.c.[5], p.21; Terwen, o.c.[19], p.123; Lammertse, o.c.[19], p.208. De laatste twee sluiten daarbij zonder opgaaft van reden het jaar 1648 uit. Van Luttervelt, o.c.[22], p.39, waagt zich daarentegen niet aan een datering.
- 28 Boeken, o.c.[5], p.21-22.
- 29 Van Luttervelt, o.c.[22], p.22.
- 30 Kroon, o.c.[1], p.6.
- 31 Boeken, o.c.[5], p.13; Vermeulen, o.c.[22], III, p.182; Van Luttervelt, o.c.[22], p.22-23; Terwen, o.c.[19], p.123; Lammertse, o.c.[19], p.209; Ottenheim, o.c.[4], p.123.
- 32 Kroon, o.c.[1], p.27-28; Noach, o.c.[18], p.141.
- 33 Kroon, o.c.[1], p.27-28; Van Luttervelt, o.c.[22], p.26-27; E.H. ter Kuile, "De architectuur", *Duizend jaar bouwen in Nederland*, Deel II, Amsterdam 1957, p.136.
- 34 Boeken, o.c.[5], p.21, ziet als enige de reden voor dit verblijf eer in de bouwplannen voor de Nieuwekerkstoren - overigens een kwestie, waarbij de bemoeienis van Van Campen wel zeer omstreden is; zie daarover binnenkort: T.H. von der Dunk, "Hoe klassiek is de gothiek?" [Jacob van Campen en de toren van de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Een nieuwe benadering van een oude kwestie], te publiceren in *Jaarboek Amstelodamum*, 1993, met oudere literatuur in noot 10.
- 35 Hier is het ditmaal Swillens, o.c.[3], p.148, die twijfelt, of de bewuste activiteit niet eerder de Nieuwekerkstoren betrof.
- 36 Vgl. Kroon, o.c.[1], p.30; A.W. Wiessmann, "De beschrijving van het Stadhuis", in: dez. met H. Brugmans, *Het Stadhuis van Amsterdam*, Amsterdam 1914, p.58; Noach, o.c.[18], p.141. Verwant: Vermeulen, o.c.[22], III, p.126.
- 37 Ottenheim, o.c.[4], p.125.
- 38 Swillens, o.c.[3], p.94-95.
- 39 Swillens, o.c.[3], p.112.
- 40 Swillens, o.c.[3], p.146.
- 41 Swillens, o.c.[3], p.94.
- 42 Swillens, o.c.[3], p.140-141.
- 43 Swillens, o.c.[3], p.167.
- 44 Ottenheim, o.c.[4], p.124.
- 45 Kuyper, o.c.[8], p.614-622.
- 46 Kuyper, o.c.[8], p.617-618.
- 47 Kuyper, o.c.[8], p.614; ook p.618.
- 48 Kuyper, o.c.[8], p.617-618.
- 49 Vgl. Kuyper, o.c.[8], p.618.
- 50 Kuyper, o.c.[8] p.618.
- 51 Kuyper, o.c.[8] p.618.
- 52 Kuyper, o.c.[8], p.618-619, 621.
- 53 Kuyper, o.c.[11], p.73-88.
- 54 Kuyper, o.c.[11], p.74.
- 55 Terwen, o.c.[12], p.118.
- 56 Terwen, o.c.[12], p.118-121.
- 57 Kuyper, o.c.[11], p.74 i.c.m. 78.
- 58 Kuyper, o.c.[11], p.80.
- 59 Kuyper, o.c.[11], p.81.
- 60 Kuyper, o.c.[11], p.80.
- 61 Kuyper, o.c.[11], p.74.
- 62 Kuyper, o.c.[11], p.80.
- 63 Kuyper, o.c.[11], p.74.
- 64 Vgl. Kuyper, o.c.[11], p.76-77.
- 65 J.J. Terwen, "Mag de bouwkunst van het Hollands classicisme 'palladiaans' genoemd worden?", *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, XXXIII (1981), p.171.
- 66 Kuyper, o.c.[11], p.84.
- 67 Kuyper, o.c.[11], p.88.
- 68 H.A. Hofman, *Constantijn Huygens* (1596-1687) [Een christelijk-humanistisch bourgeoisiegentilhomme in dienst van het Oranjehuis], Utrecht 1983, p.41-42. Voor een gedetailleerde weergave van de reis: J.A. Worp, "Constantijn Huygens' journaal van zijne reis naar Veneti in 1620", *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, XV (1894), p.62-152: 102-139.
- 69 Kuyper, o.c.[11], p.86.
- 70 Vgl. Worp, o.c.[69], p.133-134.
- 71 W. Kuyper, *Dutch Classicist Architecture* [A Survey of Dutch Architecture, Gardens and Anglo-Dutch Architectural Relations from 1625 to 1700], Delft 1980, p.69-82.
- 72 Vgl. Kuyper, o.c.[71], p.70, met de desbetreffende resolutie, als afgedrukt bij Boeken, o.c.[5], p.29.
- 73 Kuyper, o.c.[71], p.72.
- 74 Vgl. Kuyper, o.c.[71], p.258, noot 62.
- 75 Vgl. Kuyper, o.c.[71], p.70, met de desbetreffende resolutie, als afgedrukt bij Boeken, o.c.[5], p.29.
- 76 Kuyper, o.c.[71], p.70.
- 77 Kuyper, o.c.[71], p.71.
- 78 Kuyper, o.c.[71], p.72-74.
- 79 Kuyper, o.c.[71], p.70-71. Eerste aanzetten tot deze theorie al bij dez., o.c.[11], p.78-79.
- 80 Kuyper, o.c.[8], p.617; dez., o.c.[11], p.78-81; dez., o.c. [71], p.70-71, 74.
- 81 Kuyper, o.c.[71], p.74.
- 82 Zij vindt in ieder geval geen enkel houvast in het speciaal aan de vierschaar gewijde artikel van K. Fremantle, "The Open Vierschaar of Amsterdam's Seventeenth-century Town Hall as a setting for the City's Justice", *Oud-Holland* [Driemaandelijks Tijdschrift voor Nederlandse Kunstgeschiedenis], LXXVII (1962), p.206-224.
- 83 Zie Kuyper, o.c.[71], fig.14 op p.73. Vgl. ook tekst op p.72: "a design certainly planned for the situation in 1643".
- 84 Lammertse, o.c.[19].
- 85 Ottenheim, o.c.[14], p.115-116, met afb. 153 en 154.
- 86 Ottenheim, o.c.[4], p.123.
- 87 Ottenheim, o.c.[4], p.116-126, met name 123 en 124-125.
- 88 Ottenheim, o.c.[4], p.121.
- 89 Ottenheim, o.c.[4], p.123.
- 90 Ottenheim, o.c.[4], p.127.
- 91 Ottenheim, o.c.[4], p.127.
- 92 Ottenheim, o.c.[4], p.127.

Reactie van W. Kuyper op het artikel van T.H. von der Dunk:

‘Thomistische Ontleding der Ontledingen’

In de winter van '77 tot mei '78 verschanste een stel stijfhoofdige Burgemeesters van Amsterdam zich in het Wachthuis boven de nieuwe Waag op de Dam om stand te houden tegen de oproerlingen die de wet (en de Godsdienst) wilden verzetten. Ze moesten wel de Waag als citadel gebruiken aangezien het Stadhuis niet alleen oud was, toen al, maar volstrekt onverdedigbaar. Bij menigeen zal toen het verlangen naar een representatief Stadhuis zijn opgekomen, versterkt door nieuwe, prestigieuze stadhuizen zoals die van Antwerpen en later Augsburg en door de toestroom van Antwerpse vluchtelingen na 1585. Ik ben echt sorry dat een zeker even erge “long winter of discontent” (17 januari tot 15 juli 1993 schrijft Thomas von der Dunk onder zijn stukje) niet door een blijde alteratie is gevolgd.

Thomas von der Dunk is boos en blijft boos over drie van mijn pennevruchten, alle van omstreeks 1976, de eerste geschreven omdat het absoluut noodzakelijk was de tekeningen te publiceren en de discussie op gang te helpen. Ik heb niet gepretendeerd over de volgorde van ontstaan het laatste woord te hebben. Indien ik die indruk heb gewekt, dan mijn oprechte excuses. Speciaal voor Thomas von der Dunk wil ik wel opmerken dat ik uitdrukkelijk schrijf “de chronologie van de stadhuisontwerpen zal opnieuw een punt van studie moeten zijn” (in het *Spiegel Historiae*-artikel, pagina 622, tweede kolom bovenaan). Verder dacht ik dat eventuele fouten in mijn volgorde al door Koen Ottenheim waren rechtgezet.

Over de voorbeelden en eventuele en gedocumenteerde reizen van Vingboons, respectievelijk Huygens, naar Zuid-Duitsland en Italië, valt Von der Dunk's opmerking over de Loggia Cornaro pijnlijk op: ze stond “in een particuliere tuin”, met de implicatie dat Huygens haar *dus* niet gezien kan hebben. Hier gaapt een afgrond van onbegrip voor wie en voor wat de Heren in de zestiende eeuw eigenlijk bouwden. Misschien wil Thomas von der Dunk “Die Cultur der Renaissance” nog eens (her)lezen.

Wat de hoofdzaak van mijn artikel over het monogrammistontwerp betreft, namelijk dat het ontwerp aan Huygens valt toe te schrijven, valt het op dat van der Dunks critiek volstrekt negatief is. Ook het plan van 1643 illustreert hij weer zonder met een voorstel voor de auteur te komen. En Koen Ottenheim heeft in zijn dissertatie toch al voldoende weerlegd dat Vingboons ooit door Elias Holl's Augsburgse Stadhuis zou zijn beïnvloed? Althans, Thomas von der Dunk meent van wel. Hij komt terug op het “juvenile ontwerp” van Vingboons zeggend dat Ottenheim overtuigend aantoonde dat de

proporties waren vervormd omdat de copierder het op een te smal stuk papier had gewrongen! En dat Ottenheim bij zijn reconstructie van het origineel op een “aanmerkelijk rustiger en evenwichtiger compositie uitkomt.” Hier valt over smaak te twisten (die uitgerekte en te smalle pilasters op de reconstructie b.v.!), maar over uitgangspunten niet. Thomas von der Dunk zou er goed aan doen de mogelijkheid onder ogen te zien dat de tekening b.v. *goed* is gecopieerd. Waarom toch meteen te kwader trouw reageren? Argwaan is pas op zijn plaats wanneer de hoofdverhoudingen van Poggio Reale zouden afwijken en als de maten niet blijken te kloppen. Dan is mijns inziens de *eerste* theorie om aan te denken die waarbij Vingboons *opzettelijk* en *willens en wetens* bij een plan dat hij niet meer kan veranderen “betere” maten plaatst. Ook de zijgevel van het Londense ontwerp past niet geheel bij de plattegrond, zoals ik indertijd al heb opgemerkt. Maar niet zoals Koen Ottenheim doet alle maten naar willekeur gaan vervormen, en passant het hoofdstel boven de voordeur vergetend, niet aangeven dat het centrum een colonnade had maar wel in het centrum een door niets gemotiveerde risaliet maken! Past hierbij nou niet een analyse van een analyse? Zo een tweede, of liever, aangezien Thomas von der Dunk er een paar keer op terug komt, zoveelste afgeleide van een afgeleide, past zeker op Elias Holl's Augsburgse Stadhuis. Ottenheim wringt zich in allerlei bochten, en Thomas wringt hem na, om maar te beweren dat Vingboons dat Stadhuis noch gezien noch gekend kan hebben. Alleen voor het plezier om mijn veronderstelling over invloed tegen te spreken? Ottenheim gaat heel ver. Op p.155 van zijn dissertatie schrijft hij: “Blijkbaar was het werk van Elias Holl in Augsburg hem niet bekend. Anders had hij niet heel Duitsland met enkele zinnen over de gotische [Gothische] traditie afgedaan.” Wel, wel. Wat schrijft Vingboons eigenlijk? “De gebouwen in Duytsland van over *hondert en meer jaren*...” cursivering van mij, de rest komt inderdaad op Gotisch neer. Maar wat betekent “over” eigenlijk in Vingboons' tijd? Juist, *meer dan*. Men maakt Vingboons dommer dan hij is, door te veronderstellen dat hij niet zou weten dat de bouw in Duitsland van 1548-1648 niet meer Gotisch zou zijn. Vandaar misschien Ottenheim's oprekkende van Vingboons in zijn “reconstructie.” Ik had opgemerkt dat de hoofdmaterie en de dispositie van het juvenile ontwerp wonderwel overeenkomen met Peruzzi's tekening van Poggio Reale. De houtsneede daarnaar wordt ook door Ottenheim gegeven, als “Paleisontwerp van Serlio”, zodat de lezer die een Xerox maakt

Poggio Reale en de jonge Vingboons kan vergelijken met Ottenheim's reconstructie. Dat is nog wat anders dan een recht lineaire vergroting met 12 % waarover ik het direct zal hebben. Eerst nog dit. Het juvenile ontwerp past in de bouwtraditie met hoge, enge traveeën zoals men ze b.v. in Genua, maar ook aan het Augsburgse Stadhuis vindt. Wanneer Ottenheim, en in zijn hier wel griezelig enge voetspoor Thomas von der Dunk, meent dat Vingboons *hoe dan ook* niet in Augsburg was geweest, wil ik een zin aanhalen van p.22 van Koen's dissertatie waarmee ik het nu eens hartgrondig eens ben: “Amsterdam ... waar gravures van alle belangrijke oude en eigentijdse gebouwen ... circuleerden.” Ongetwijfeld ook de schitterende prent die Matthias Kager in 1619 had laten verschijnen van het Augsburgse Stadhuis.

Verder zou ik in mijn boek van 1980 *heimelijk* het monogrammist te groot op de situatie hebben ingetekend! Daar is niets “heimelijks” aan (wat een samenzweringstheorieanalysewoordje toch, tussen twee haakjes), ik heb me gewoon vergist. Alle excuses daarvoor, het is inderdaad bij benadering 12 % te groot! Om het plan in zijn juiste dimensies te zien moet ik de lezers ootmoedig verzoeken “dubbel te zien”, zoals Thomas von der Dunk het uitdrukt, de straten ter weerszijde breder en met *twee* boogjes aan de voorkant. Dat kan ook makkelijk omdat het monogrammistontwerp aan beide zijden een afbrekingsstreep heeft. Voor de samenhang heb ik De Keyser's Beurs erbij getekend, één van die vele goed-Nederlandse gebouwen met open galerijen...en er nog eens extra geschreven (p.72) “many open galleries can be found in the Dutch architecture of the time.” Toch meent de ongelovige Thomas nogmaals met het Hollandse klimaat te moeten aankomen! Geloof me, Thomas, indien je de essentie van mijn artikel wilt aantasten dan moet je met iets positiefs komen: een waarschijnlijker ontwerper dan Huygens. De sterk plastische ontwikkeling van de voorhal komt bijvoorbeeld overeen met de Vierschaar op Van Campen's eerst gegraveerde ontwerp, één van die punten die op intieme kennis van de Amsterdamse situatie wijst (in de uitvoering niet meer te vinden; dat is geen verschil in *detail*, maar essentieel). Wat *twee* open galerijen boven elkaar betreft, daarvoor hoefde Huygens niet eens naar Italië te gaan, die kende hij van het Paleis te Breda!

Dit dan over de Ontleding der Ontledingen. Thomas von der Dunk had zijn “long winter of discontent” vruchtbaar kunnen gebruiken.